

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“Azərbaycanda bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsinin
təkmilləşdirilməsi yolları”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Abdurahmanov Tural Abdurahman

BAKİ - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
Dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ ____ ” _____ 2019-cu il

**“Azərbaycanda bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsinin
təkmilləşdirilməsi yolları”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisaslaşmanın şifri və adı: 060402-Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında Mühasibat uçotu və audit

Qrup: 400

Magistrant
Abdurahmanov Tural
Abdurahman oğlu

Elmi rəhbər
i.ü.f.d. Əbdülhəsənov Tural
Tofiq oğlu

Proqram rəhbəri
i.e.n., dos.Seyfullayev İlqar
Zülfüqar oğlu

Kafedra müdiri
i.e.d., professor Kəlbəyev Yaşar
Atakəşi oğlu

BAKİ - 2019

SUMMARY

The relevance of the research: In the globalizing world, one of the most important means to ensure the budget expenditure of developed countries is taxes. In some countries, 90 percent of budget revenues are tax-exempt. These indicators are the key indicator of the relevance of the research.

Purpose and tasks of the research: The main objective of the research is to compare existing taxation mechanisms in Azerbaijan using taxation mechanisms of legal entities in economically developed countries. Creating a favorable environment for businesses to work better through legitimate means by creating a tax environment that they can obtain from discounts.

Research methods used: As with the main methods used in the décor, we can observe and display realistic statistical information. When each taxable variable is subject to taxation, it also stimulates taxpayers, and also stimulates the long-term activities of newly established legal entities.

Research restrictions: There is a lack of taxpayers in Azerbaijan and economically developed countries. In this case, effective comparative analysis is not possible.

The results of the study: If there are no tax incentives available, legal entities may also be able to pay taxes on non-legal ways after a certain period of time. However, if the government controls the economic and political situation, the government can reduce economic growth by lowering certain taxes over certain periods of time.

Scientific-practical significance of the results: The application of these results will show us the taxes that hinder the normal functioning of legal entities. Thus tax evasion will be reduced.

Key words: *bank, statistics, comparative analysis.*

İXTİSARLAR və İŞARƏLƏR

ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
DİT	Dövlət İdarəetmə Təşkilatı
AR	Azərbaycan Respublikası
VM	Vergi Məcəlləsi
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr

M Ü N D Ə R İ C A T

	GİRİŞ.....	6
I FƏSİL.	BANK ƏMƏLİYYATLARININ VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	8
1.1.	Bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsinin nəzəri əsasları.....	8
1.2.	Bank fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsi sistemləri və iqtisadi effektivlik: nəzəri konsepsiyalar.....	15
1.3.	Bank əməliyyatlarından vergitutmanın xarici təcrübələrinin təhlili....	22
II FƏSİL.	BANK ƏMƏLİYYATLARININ VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	33
2.1.	Bank gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsinin hüquqi əsaslarının araşdırılması.....	33
2.2.	Kredit təşkilatlarında vergi ödənişlərinin dinamikası və strukturunun mövcud vəziyyətinin təhlili.....	41
2.3.	Kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	50
III FƏSİL.	BANK GƏLİRLƏRİNİN VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİ SİSTEMLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI.....	55
3.1.	Bank sektorunun vergiyə cəlb edilməsinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	55
3.2.	Kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin effektivliyinin yüksəldilməsi məsələləri.....	62
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	70
	Cədvəllərin siyahısı.....	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Vergi dövlətin mövcud davamlı stabil vəziyyətinin qorunub saxlanması üçün ən əsas alətlərdən biridir. Qədim zamanlardan yaranan vergilər, gündəlik həyatımızda da qarşımıza çıxır. Qloballaşan dünyada inkişaf etmiş ölkələrin büdcə xərclərinin təmin olunması üçün ən əsas vasitələrdən biri də vergilərdir. Bəzi ölkələrdə isə büdcə gəlirlərinin 90 faizini vergilər təşkil edir

Bilirdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikası günü gündən inkişaf edir. Bu inkişafın davamlı olması üçün büdcəyə daxil olan gəlirlərin stabil və artan istiqamətdə axınını yaratmalıyıq. Bunun üçün də müəssisələrin vergiyə cəlb edilməsi qanunlarını beynəlxalq səviyyədəki qanunlara yaxınlaşdırmalıdır.

Problemə qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiqatımızda qoyulmuş əsas problem ölkəmizdə bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi mexanizmlərinin araşdırılmasıdır. Dünya iqtisadçı alimlərindən A.Smit, D.Rikardo, A.Poqorleçki, A.Brızqalin, O.Meşeryakova kimi alimlərin xidmətləri böyükdür. Rzayev. Z.H. Ə.Ə.Ələkbərov, Y.A.Kəlbəyev, M.X.Həsənlı, S.M.Məmmədov, B.Ş.Qurbanov, A.Musayev, R.B.Məhərrəmov A.M.Kərimov kimi alimlər bank-vergi sistemi və vergitutma məsələlərinin tədqiqinə öz əsərlərində geniş yer ayırmışlar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə bank əməliyyatlarının hər birinin tədricən vergiyə cəlb olunması mexanizmlərindən istifadə edərək Azərbaycanda mövcud vergiyə cəlb edilmə mexanizmlərini müqayisə etmək və elmi-nəzəri analiz nəticəsində ölkəmizdəki bank əməliyyatlarının tədricən vergiyə cəlb edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yollarını axtarmaqdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı – bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb olunması mexanizmlərinin araşdırılması və bu araşdırmanın nəticəsi müvafiq olaraq ortaya bu kimi suallar çıxarır. Tədqiqatın predmeti isə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin uzun illər boyu bu günkü hala gətirib çıxardıqları vergi sistemlərindən, vergi güzəştlərindən və dəyişən faiz dərəcəsinə sahib vergi növlərindən istifadə edərək Azərbaycan Respublikasında bankların vergiyə cəlb olunma müxanizmlərini inkişaf etdirməkdir.

Tədqiqat metodları. Disertasiyada istifadə olunan əsas metodlar kimi, müşahidə və real statistik məlumatları göstərə bilərik. Müşahidələrimiz əsasında belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, hər bir vergi dəyişən dərəcədə vergiyə cəlb olunduqda bu həm vergi ödəyiciləri üçün stimül yaradır, həm də ki fəaliyyətə yeni başlayan hüquqi şəxslərin uzun müddətli fəaliyyətinə təkan verir.

Tədqiqatın informasiya bazası. 1-ci və 2-ci fəsildə əsas informasiya mənbəyi olaraq Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsini göstərə bilərik. Növbəti fəsildə isə həm xarici dilli ədəbiyyatlardan (Rus, İngilis və Türk dillərində) həm də ki qəzet və jurnallardakı məqalələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın mədudiyyətləri. Disertasiyanı araşdıran zaman Azərbaycan Respublikasında bankların vergiyə cəlb edilməsi ilə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdəki bankların vergiyə cəlb edilmələri arasında fəqli nüanslar ortaya çıxır. Müəyyən sayda vergilər iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olsa da, Azərbaycan Respublikasında həmin vergilər və onlara uyğun alternativ vergilər yoxdur. Belə olan halda effektiv müqayisəli təhlil aparıla bilinmir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticəsində sözügedən mövzu üzrə diqqətə layiq elmi-praktiki nəticələr əldə olunmuşdur. İqtisadi cəhətdən inkişaf üçün lazımi metodlara baxılmış və praktiki cəhətdən özünü sübut edən halların ölkəmizə tətbiqi haqqında fikirlər irəli sürülmüşdür. Beləliklə də vergidən yayınma halları azalacaq. Bankların vergiyə cəlb edilməsi onlar tərəfindən könüllü surətdə qəbul ediləcək. Səbəb isə çox sadədir. Belə ki, tətbiq edilən güzəştlər sayəsində ilk illər müəyyən vergiləri ödəməkdən azad ola bilərlər və dövlət tərəfindən beynəlxalq mühitdə fəaliyyət göstərmələri üçün köməklik göstərilə bilər. Bu halların hamısı hüquqi şəxslərdə vergi ödəyicisi olmaq üçün motivasiya yaradacaq.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən yeddi paragrafdan, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunub.

I FƏSİL. BANK ƏMƏLİYYATLARININ VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsinin nəzəri əsasları

Bəşəriyyətin tərəqqi tarixi və o cümlədən edilən araşdırmalardan məlum olur ki, vergi daha öncə indiki vergi kimi olmamış və E.Seliqmanm vurğuladığı kimi tarixən ayrı-ayrı tərəqqi mərhələlərində müxtəlif forma, xüsusiyyət və mahiyyətə sahib olmuşdur.

Hələ qədim zamanlardan dövlət vergitutma mexanizmlərindən yalnız iqtisadi deyil, eyni zamanda siyasi məqsədlər üçün istifadə etmişdir, məsələn, Sovet dövlətinin ötən əsrin 20-ci illərində yeritdiyi vergi siyasəti buna misaldır.

Tanınmış Pol Anri Holbaxın fikrincə, vergi barəsində məsələlər mühüm məsələlərdəndir; onunla siyasət məşğul olmalıdır; vergilər hər zaman dövlət və onun tələbləri arasında parçalanmaların mühüm səbəbi olmuşdur.

Vergi nəzəriyyəsini inkişaf etdirən belə nəzəriyyələrdən biri kollektiv tələbatlar nəzəriyyəsi (E.Seliqmen, L.Şteyn, A.Seffle, F.Uiti) qeyd etmək olar. Bu nəzəriyyəsinin nümayəndələrindən birinin - E.Seliqmenin tədqiqatları maliyyə elmində ilk dəfə mühüm bir problemin - vergilərin ötürülməsi probleminin öyrənilməsi ilə fərqləndi. Daha dəqiqi, ilk dəfə Seliqmen tərəfindən göstərildi ki, əksər hallarda vergini vergi ödəməli olanlar ödəmirlər, vergi yükü öz ilk nöqtəsindən son nöqtəsinə ötürülür. A.Xarbergerin göstərdiyi kimi, Seliqmenin tədqiqatı "...bütöv predmeti detallar üzrə əhatə etməyə ilk müasir cəhd idi" və onun bu ilk cəhdi "...zamanın sınaqlarına dözdü və hələ də ... standart nəzəriyyə olaraq qalır". (Groves Harold M. 2014: s.43-46). Seliqmenin digər bir xidməti isə vergilərin mahiyyətinə aid baxışların evolyusiya mərhələsini təsnifləşdirməyi - 7 mərhələyə ayırması oldu. Seliqmen bildirirdi ki, öncə hədiyyə ideyası, sonra ianə, III mərhələdə yardım, IV mərhələdə qurban, V mərhələdə borc və ya öhdəlik ideyası hökmran olur. VI mərhələdə dövlət tərəfindən məcburiyyət, VII mərhələdə isə vergi ödəyicisinin iradəsindən qətiyyən asıb olmayaraq müəyyənləşən pay və ya yük ideyası görünür. (Groves Harold M, 2014: s.45)

Vergiyə cəlbətmənin mühüm problemlərindən biri özünü əsas praktiki əhəmiyyət daşıyan verginin nəzəriyyəsində göstərmişdir. M.İ.Fridman belə qeyd edirdi: «Vergi yükünü onun hüquqi ödəyicisi daşıyır və yaxud onun yükü digər bir şəxsin üzərinə qoya bilməsi məsələsi vahid vergidə və digər vergilərə vergiqoymanın progressivliyi və yaxud proporsionallığı məsələlərinin həll edilməsi üçün vacib zəmindir. Verginin ötürülməsi, digərləri üzərinə qoyulması nəzəriyyəsinin mahiyyəti odur ki, vergi yükünün paylaşdırılması təkcə mübadilə zamanı mümkündür, nəticəsi isə dəyərin yaranmasından ibarətdir. Sırf elə mübadilə, yenidən bölüşdürücülük prosesləri ilə hüquqi ödəyici öz vergi yükünü digər bir şəxsin üzərinə köçürmək bacarığına sahib olur, nəticədə yeni şəxs vergi yükünün bütün ağırlığını üzərinə götürməli olur. Verginin nəzəriyyəsinin banisi ingilis filosofu, fiziokrat D.Loklə hesab edilir. Fiziokratların torpaqdan gələn xalis gəlirə bütün vergilərin köçürülməsi mövzusunda nəzəriyyələri torpağa dair vahid verginin ərsəyə gəlməsinə imkan yaratdı. Nəticədə bu vahid köçürülə bilməyən vergiyə halına düşdü. A.Smit və D.Rikardo dolayı vergilərin ilkin ehtiyac, zərurət əşyalarının üzərinə keçirilməsini təsdiqləyirdilər.

Vergilərin bərabər bölgüsü nəzəriyyəsinə görə onun tərəfdarı M.Kanar bildirir ki, bütün vergilər vergilərin ötürülməsi nəticəsində ödəmə bacarığına müvafiq olaraq ödəyicilər arasında paylaşdırılır. Vergi yükünün kompensasiyası dövlət tərəfindən dəyişməz vergi siyasəti həyata keçirildikdə olur. Yeni vergilərin tətbiqi və yaxud onların hesablanma formasının, mexanizminin yenisi ilə əvəz edilməsi yaranmış kompensasiyası pozur, vergi ödəyicilərinin daşdığı yükü gücləndirir.

Verginin köçürülməsi nəzəriyyəsi sahibkarlıq strukturları üçün daha cəlbədicidir. Ona görə ki, bu nəzəriyyənin dəyərin yaranması üçün çox böyük faydası vardır. Sırf mübadilə və bölüşdürücülük prosesləri ilə vergi ödəyənləri vergi yükünün başqa bir kəsin - vergi daşıyıcılarının, verginin ağırlığını daşıyan şəxslərin üzərinə qoya bilirlər. Qərbin məşhur iqtisadçıları olan R.Masqreyvin və D.Minzin irəli sürdüyü fikrə əsasən vergilərin 30 faizdən – 50 faizə qədər qismini istehlakçıların üzərinə köçürmək olar. Verginin köçürülməsi problemi bir çox

dövlətlər, o cümlədən ölkəmiz üçün də aktualdır. İstənilən verginin köçürülməsi meyillərini konkret müəyyən etmək üçün verginin təbiətini, onun əldə edilməsinin bütün iqtisadi və siyasi şərtlərini əsas götürmək lazımdır. Başqa bərabər şərtlər ilə tələb və təklifin elastikliyi artdıqca, sözügedən verginin əlavə yükü də bir qədər artır. Büdcəyə eyni nüfuzetmələr verən 2 vergi son olaraq eyni vergi yükü ərsəyə gətirir. Nəticədə bu dövlət idarələrinə vergiyə cəlbetmənin hansı metodunun daha yaxşı olduğunu təyin etməkdə çətinlik ortaya çıxarır. Bu səbəbdən də istənilən hökumət vergiyə cəlbetmənin optimal sistemini hazırlayarkən mütləq artıq vergi yükünü əsas götürməlidir.

Vergitutma praktikasının nəzəri olaraq şərtləndirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər vergi nəzəriyyəsində özünü biruzə verir. Onların təkamülü iqtisadi təfəkkürün ayrı-ayrı istiqamətlərinin tərəqqisi ilə paralel olaraq baş vermişdir. Vergitutmanın ümumi və xüsusi nəzəriyyələrini xronoloji ardıcılıqla analiz etmək kimi fikrimiz yoxdur. Ancaq, bu sahədə müəyyən məqamlara nəzər salmaq araşdırmanın məqsədləri nöqteyi-nəzərindən zəruridir. Vurğulamaq lazımdır ki, vergilərin klassik nəzəriyyəsi daha yüksək nəzəri səviyyəyə sahibdir.

20-ci əsrin II yarısından etibarən vergilər bazar təsərrüfatının ümumi tarazlığının nizamlayıcısı kimi geniş şəkildə istifadə edilir. Vergilərin bu cür istifadəsi əsasən çoxsaylı antiböhran proqramlarda düşünülür. Bu cür proqramlarda iqtisadiyyatın nizamlayıcısı kimi vergilərə fərqli rol ayrılır ki, nəticədə bu hökumət tərəfindən liderlik edilən konsepsiyadan asılıdır. İngilis iqtisadçısı C.M.Keynsin fikrincə tənəzzül dövrü vergilər, istehsalı stimullaşdırmaq üçün azaldılır. İnkişaf zamanı isə əksinə, vergilər artır, nəticədə bu investisiyanın artımının və nəticədə iqtisadiyyatda həddindən çox uyğunsuzluqların ortaya çıxmasının əngəllənməsinə imkan verir. İnkişaf zamanı vergi nüfuzetmələrinin artımı tənəzzül zamanı dövlət xərclərinin maliyyələşməsi nədənindən ortaya çıxan dövlət borcunu ödəməyə imkan verir.

XX əsrin 50-ci illərində monetar məktəbin ideoloqu M.Fridman iqtisadi böhranın maksimum həddi dövrünün keçməsi ilə satış mərkəzində təkə effektiv istehsalçıların olması, o birilərinin isə iflasa uğraması zamanı vergi yükünü

azaltmağı məsləhət görür. Bu halda ölkədə aşağı vergi dərəcələri yatırım üçün güclü istehsalçılara xüsusi şərait yaradır və effektiv istehsalın daha da yüksək dövrünə keçməyə zəmin yaradır. Təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi, vergi yükünü azaldaraq rəqabət rejimini saxlamağı məsləhət görür. Bu məqsədlə kiçik biznesə və yaxud cəmiyyətin ehtiyacını müəyyən dərəcədə qarşılayan məhsulları emal edən şirkətlərə vergi tətillərinin tətbiqi labüd sayılır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı büdcə siyasətinin əsas fazası gəlirlər qisminin təşəkkül tapma mənbələrini təyin etmək və maliyyə dəyişməzliyinin təmin edilməsi yönündə büdcə kəsirinin ləğv edilməsinə yiyələnməkdir. Qeyri-diskriminasiya tipli vergi siyasəti hesabına iqtisadiyyatın vergi yükü təşəkkül tapır. Vergi vasitələri hüquqi və yaxud fiziki kəslərin gəlirlərinin hansı qisminin vergi formasında büdcəyə ödənilməsinə təyin edir. Sözügedən vasitələrin təşəkkül tapmasında mühüm vəzifə vergi qanunvericiliyinin təyin etdiyi vergi dərəcələridir. Çox vaxt, iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən təkmilləşmiş, yüksək sosial təminatla sahib ölkələrdə vergi yükü yetərinə yüksək olur və onun böyük qismi istehlakın öhdəliyinə düşür.

Vergi siyasətinin dəyişməsi birbaşa makroiqtisadi şəkildə toplu istəyə təsir göstərir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, vergi siyasəti mobil forması daşılmalı və iqtisadi fəallığa təkan verilməsində əhəmiyyətli rola sahib olmalıdır. Nəticədə, dövlət xərcləri çoxaldıqca, orta vergi yükü çoxalır, azaldıqda isə azalır. Əlavə olaraq, dövlət investisiyasına əlaqədə də bənzər yanaşma vardır. İqtisadi tərəqqi tempinin çoxalması, şübhəsiz, iqtisadiyyatın vergi yükünün çoxaldılmasını istəyir və yaxud əksinə. İstehlakın səviyyəsinin çoxalması zamanı isə əks mənzərə müşahidə olunur. İstehlak norması çoxaldıqca orta vergi yükü aşağı düşür. Bu səbəbdən də ümumi endogen məhsulun istehlak və yığım elementlərinin optimal nisbəti iqtisadi siyasətin əsas funksiyalarından biri olaraq nəzərdə saxlanmalıdır.

Aydın ki, vergi ödəyicisinin öhdəsinə düşən vergi yükünün çoxalması hesabına öncə vergi sisteminin əlverişliliyi artır və öz maksimum dərəcəsinə çatır, sonra isə ciddi şəkildə aşağı düşür. Bu vaxt büdcənin kəsrlərinin yerinin bərpa olunmasında problemlər yaranır, ona görə ki vergi ödəyicilərinin bir qismi ya iflas

edir, yaxud öz işini saxlayır, başqa qismi isə ödəməli olduqları vergilərin dəyərinin ən aşağı səviyyəyə düşməsinin qanuni və ya qeyri-qanuni yolunu tapırlar. Daha sonradan vergi yükünün səviyyəsi azaldıqda belə dağılmış emalı düzəltmək üçün illər lazımdır. Əlavə olaraq, vergidən yayınmanın gerçək yolunu tapan vergi ödəyicisi vergi məcmualarının öncəki səviyyəsi düzəldildik də belə vergiləri böyük tutumda ödəməkdən üz döndərəcəkdir. (Kəlbəyev Y.A. 2005: s9)

Beynəlxalq vergitutma praktiki fəaliyyətindən məlumdur ki, vergi ödəyicilərindən alınan vergilər onun toplu gəlirinin 30-40 %-dən artıq olduqda iqtisadi aktivliyin səviyyəsi azalır, ölkə iqtisadiyyatına yatırılan investisiyaların tutumu aşağı düşür, ölkədəki biznes şəraiti öz duruluğunu itirir. Onu da vurğulayaq ki, bəzi dövlətlərdə vergi yükü meyarının kəmiyyəti çoxdur. Məsələn, İsveçdə vergi sistemi elə yaradılmışdır ki, vergi ödəyiciləri öz gəlirlərinin 50 faiz və daha çox qismini dövlət xəzinəsinə ödəyirlər. Bu heç də onların emalın tərəqqisinə marağını zəiflətmir. Ona görə ki, digər ölkələrdə vergi ödəyicilərinin öz gəlirləri əsasında çözdükləri sosial tipli məsələləri bu yerlərdə dövlət öz vəsaitləri əsasında həll edir. Nəticədə bu ağır vergi yükündən narazılığın qarşısını alır. Əksər vaxt bu cür fikir deyilir ki, vergi yükü meyarının səviyyəsi nə qədər zəifdirsə, iqtisadiyyat daha intensiv tərəqqi edir. Ancaq başqa yöndən diqqət etmək şərtidir ki, vergi yükü dövlətin öz normal fəaliyyətini yarada biləcək tutumda vergilərin büdcəyə nüfuz etməsini təmin etməlidir.

Vergi funksiyaları dövlətin vergi siyasəti vasitəsilə reallaşdırılır və bölüşdürücü funksiyalar iqtisadiyyatın vergi yükünün səviyyəsində (qüvvədə olan vergi qanunvericiliyi vasitəsilə dövlət büdcəsinə mədaxil edilən vəsaitin ÜDM-də xüsusi çəkisi), nəzarət funksiyası vergi inzibatçılığında təzahür olunur. azərbaycanda aparılmaqda olan vergi siyasətində iqtisadiyyatın vergi yükünün azaldılması və vergidən yayınma hallarının aradan götürülməsi kimi tədbirlər əlverişli müəssilərin fəaliyyətinin dəstəklənməsi üçün daha geniş imkanlar açır.

Vergi planlaşdırması, tənzimlənməsi, idarəedilməsi və nəzarət üsullarının bir-birindən fərqli olması onları müstəqil sahə kimi öyrənməyə, onlara məxsus bütün

mümkün qanuna uyğunluqları təyin etməyə imkan verir. Buna əsasən də vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri işlənib hazırlanır.

Vergi elmi və praktikasını ilə vergi mexanizminin bütün həlqələrinin mahiyyəti müəyyən edilmir. Məsələn, planlaşdırma, marketinq və digər elmlərin ümumi nəzəriyyəsi və praktikasının müddəaları əsasında vergi planlaşdırması həyata keçirilir. Eyni qaydalara da vergi idarəetmə fəaliyyəti, vergi nəzarəti və vergi tənzimlənməsi tabedir. İdarəetmənin — ümumi nəzəriyyəsinin işləyib hazırladığı müddəalar onlar üçün daha çox əhəmiyyət daşıyır.

Vergi planlaşdırması vergitutmanın idarə edilməsi prosesinin əsas elementlərindən biridir. Həm cari plan dövründə, həm də daha uzunmüddətli perspektiv üçün dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyəti vergi planlaşdırmasının həyata keçirilməsinin keyfiyyətindən bilavasitə asılıdır. Nəzərə almalıyıq ki, vergi sistemi mürəkkəb olduqca, vergi dərəcələri differensiallaşdırıldıqca, vergi güzəştlərinin sayı artdıqca vergi planlaşdırması imkanları da artmış olur.

Vergi planlaşdırmasının qarşısında duran vəzifələr birmənalı deyil. Yəni başqa sözlə, vergi planlaşdırması dövlət və korporativ vergi planlaşdırmasına bölünür, bu vəzifələr dövlət orqanları və ya müəssisələr tərəfindən qoyulmasından asılı olaraq bir-birindən fərqləndirilir. Birincinin məqsədi dövlət büdcəsinin tələbatının təmin edilməsi, ikincinin məqsədi isə vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması, onların minimallaşdırılması üçün qanuni üsulların tapılmasıdır.

Aydın ki, dəyərin belə yüksəldilməsinin əsas yolu mənfəətin artmasından keçir və buna görə də “öz-özlüyündə vergilərə qarşı deyil, mənfəət uğrunda mübarizə sahibkar fəaliyyətinin əsas məqsədidir”. (В.П.Вишневого. Донецк, 2016, : s.342) Bu əsas məsələ korporasiyanın dəyərini, mənfəətini, yüksəltmək məqsədi vergi yükünün digər əsas xarakterik xüsusiyyətini təyin edir və əksər tədqiqatlarda da belə bir cəhət aşkar nəzərə çarpır. C.Cons vergi yükünü təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin təşkilinin vergi xərclərini ixtisar etməyə imkan verən forması kimi xarakterizə edir. (Jones S.M, , 2012: s.169) S.Pepelyayev vergi planlaşdırılmasını vergitutmadan qanuni kənarlaşmağa yönəlmiş fəaliyyət hesab edir. (Пепеляева С.Г.

2015, s.25-28.) Pepper vergi menecmentinin kapitalı vergidən azad etmə sənəti kimi xarakterizə edir. Fomina vergi planlaşdırılmasını qanunvericiliyin imkan verdiyi bütün vasitələrdən istifadə ilə vergi öhdəliklərini maksimum ixtisar etməyə imkan verən metodların tətbiqi kimi şərh edir. (Пеппер Дж.. М., 2014, s.103) Beləliklə, mövcud vergi menecmentinin əsas məqsədinin qanuni yollarla vergi məsrəflərini minimallaşdırmaq olduğunu qeyd edə bilərik və belə bir məqsədə qətiyyənlə anlaşılmaz, qeyri-etik bir niyyət kimi baxmaq olmaz. Pepetyayev belə bir məqsədin daha düzgün dərk üçün hüquqi faktlar tarixinə istinad edir, ABŞ Ali Məhkəməsinin hakimi C.Sandarlendin 1935-ci ildə çıxardığı hökmü xatırladır: “Vergi ödəyicisinin ...qanunun icazə verdiyi bütün vasitələrdən istifadə ilə ... vergidən yayınmasına heç kəs tərəfindən şikayət verilə bilməz” (Пепеляева С.Г. 2015: №5, s. 82-86).

Bəllidir ki, “təşkilatın məqsədlərini formalaşdırmaq və gerçəkləşdirmək üçün zəruri olan planlaşdırma, təşkil, motivasiya və nəzarət prosesidir” (Мексон М., Хедеоурн И. 2014: s.38). Bundan başqa məlumdur ki, “korporativ menecment korporasiya sahibkarlarının - səhmdarların sərvətini maksimallaşdırmaq üçün həyata keçirilən məqsədyönlü planlaşdırma, təşkil, rəhbərlik və nəzarət prosesidir” (Sadıqov M., Hüseynov A., Zeynalov V. Korporativ 2010: s.19).

Bu nəzəri baxışlardan aydındır ki, müəssisənin dəyərini yüksəltməkdir və bu məqsədin gerçəkləşməsi üçün planlaşdırmanın təşkil və s. proseslər həyata keçirilir. Nəzəri mənbələrdən həm də aşkar olur ki, bu məqsədin reallaşmasının əsas ağırlığı maliyyə menecmentinin üzərinə düşür və vergi idarəetməsi maliyyə menecmentinin tərkib elementlərindən biridir (Sadıqov M., Hüseynov A., Zeynalov V. 2010: s.45-47). Korporativ menecmentin və maliyyə menecmentinin bu xarakteristikasını nəzərə alan tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, “idarəetmənin strateji məqsədi müəssisənin dəyərinin yüksəldilməsi olduğundan vergi planlaşdırılması proseduru bu qaydaya əsaslanmalıdır” (В.П.Вишневого. Донецк, 2015: s.342).

1.2.Bank fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsi sistemləri və iqtisadi effektivlik: nəzəri konsepsiyalar

Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, iqtisadi və sosial problemlər yaranmış və çoxaldılar və avtomatik olaraq həll oluna bilməmişdir. Sahə və ümumi iqtisadi üsyanlar, işsizlik, pul dövriyyəsində qanun pozuntuları, dünya bazarlarında artan rəqabət dövlət müdaxiləsini tələb edirdi.

Hazırda dövlət tənzimlənməsi iqtisadi və sosial sektorlarda yaranan problemlərin şiddətinə görə qabağa çıxan ayrı-ayrı problemləri həll edir. Bunlara, məsələn, iqtisadi artımın həvəsləndirilməsi, məşğulluğun artması, sektoral və regional strukturlarda mütarəqqi yeniliklərin təşviq edilməsi, sosial siyasət, xarici iqtisadi şəraitin qorunması aiddir. Dövlət təsirinin əsas metodlarından biri vergi və vergi siyasəti hesab edilir.

Vergilər sosial istehsal, onun quruluşu, dinamikası, yerləşməsi və s. Üzrə iqtisadi təsir mexanizmidir. Onların dəstəyi ilə iş fəaliyyətini dayandıra yaxud bunun əksinə, müəyyən iş sahəsinin tərəqqisinə stimal verə bilər; istehsal və dövriyyənin xərclərini azaldacaq, dünya satış mərkəzində milli müəssisələrin və qurumların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi. Vergilər, dövlət, regional və yerli büdcələrin gəlir hissəsini ortaya çıxarır, nəticədə bu xərclər yolu ilə iqtisadiyyata maliyyə təsirinin mümkünlüyünü həyata keçirir.

İqtisadiyyat sahəsinin dövlət tənzimlənməsi daha çox fərdi seqmentlərə təsiri ilə təyin olunur və bu seqmentlərdən biri bank sistemi, bankçılıqdır.

Bank sisteminin xüsusiyyətləri bunlardır:

Bank sistemi təsadüfi komponentlər toplusudur. Bazarda mövcud subyektləri mexaniki olaraq daxil edə bilməz, ancaq başqa məqsədlərə tabedir.

Bankçılıq sistemi xüsusi. Onun xüsusiyyətləri onun komponentlərinin xüsusi təbiəti və aralarında tərəqqi edən əlaqələrlə təyin olunur. Bank sisteminin mahiyyəti ancaq özəl, qurucu komponentin mahiyyətinə deyil, eyni zamanda komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsinə yönəldilir. E-bankçılıq sistemi tam olaraq təmsil oluna bilər ki, bütövlükdə bir hissəyə bölünmüşdür. E-bank sistemi şox

dinamik bir sistemdir. e Bankçılıq informasiyalarının elan edilməməsi səbəbindən bank sistemi (bank sirri deyilən) "qapalı" tip ola bilər.

İqtisadi vəziyyətin, dövlətin vergi siyasətinin dəyişməsindən, siyasi vəziyyətin bank siyasətində mütləq şəkildə "avtomatik" dəyişikliklərə səbəb olduğundan, bank sisteminin özünü əhatə etməsi öz əksini tapır: iqtisadi böhranlar və siyasi qeyri-sabitlik dövründə bankların istehsalda uzunmüddətli investisiyaları azalıb tərəfdən gəlirin payı çoxalır; bunun əksinə, iqtisadi və siyasi dəyişməzlik şəraitində və nəticədə risklərin azaldılması şəraitində banklar müəssisələrin vacib istehsal fəaliyyətlərinə və iqtisadiyyata uzunmüddətli kredit verməkdə öz fəaliyyətlərini artırır.

Bank fəaliyyətini əhatə edən müəyyən bir zərurət onun effektivliyinin göstəricisidir. RF-nın bank sisteminin yaranması və tərəqqisinin on illik tarixini qiymətləndirməklə, bank sahəsinin Rusiya iqtisadiyyatı üçün çox təsirli olmadığını və dövlət idarələrinin aşağı tənzimlənməsinin rolu olduğunu başa düşə bilərik.

Bununla belə, əsasən vergilər vasitəsilə banka təsir etmək zərurəti gündəmdə olan bir məsələdir.

Ticarət banklarının fəaliyyətinin praktik cəhətlərini nəzərə alaraq bunları vurğulamaq olar.

Banklar - iqtisadiyyatın xüsusi sahəsi:

- ◆ valyuta nəzarəti;
- ◆ təşkilatlar arasında məskunlaşmanın təmin olunması;
- ◆ lisenziyalaşdırma;
- ◆ təşkilatlar və fiziki şəxslərin vəsaitlərinin cəlb olunması və yerləşdirilməsi.

Bu maliyyə və iqtisadi münasibətlərin əvəzolunmaz subyektləri:

- ◆ büdcənin kassa icrasını yerinə yetirir;
- ◆ kapital konsentrasiyası mərkəzləri və bu səbəbdən də kapital bazarında real investorlar və tez-tez "diktatorlar";

◆ digər vergi ödəyicilərinə nisbətən borc öhdəliklərinin artması səbəbindən vergi agentlərinin funksiyalarını həyata keçirmək.

Qeyd edilən xüsusiyyətlərə əsasən, əldə edilən gəlir və xərclər, habelə mühasibat uçotu.

Ticarət banklarının başqa vergi ödəyicilərindən vergi bazasının müəyyən edilməsi qaydasında fundamental fərqlər.

Bankların (iri, orta, kiçik) fəaliyyətini idarəetmə şirkəti kimi idarə etmək və ya digər "əlaqəli" şirkətlərə xidmət göstərən ayrılmaz hissəsi kimi sıx birləşmə.

Bank fəaliyyətinə təsir göstərmək zərurəti aşağıdakılardır: rəqabətin təşviqi; ümumi iqtisadi bərabərliyi təmin etmək; istehsalın inkişafı; məşğulluğun təmin edilməsi; pul dövriyyəsinin sabitləşdirilməsi; işin qanuniləşdirilməsi, yəni. vergidən yayınmağın dayandırılması və büdcə gəlirlərinin artımının stimullaşdırılması.

Bu mərhələdə kommersiya banklarının fəaliyyətinə vergi təsirinin mühüm vəzifəsi bankların spekulativ bank vasitələri ilə deyil, iqtisadiyyatın gerçək sektorunda investisiyalarını təkrar təşkil etməkdir. Bu məqsədlə bəzi bankların iflasının qarşısını almaq və iqtisadiyyatın bank sahəsinin güclü bir şəkildə inhisarının əngəllənməsi, o cümlədən banklara vergi ödəyicilərindən daha təsirli olaraq verilməsi kimi vergi yükünün ümumi azalması tələb edilir.

Müəyyən bir vəzifənin yaradılması və onu əldə etmək üçün tədbirlərin hazırlanması aşağıdakı müddəaların müəyyənləşdirilməsini tələb edir: təsir sərhədləri; təsir obyektı; uğrama forması; təsir üsulları; ifşa istiqamətləri; təsir; icra müddəti və hərəkət.

Təsirin obyektı kommersiya banklarının tam olaraq və müxtəlif əməliyyatları, eləcə də banklarla bağlı olan müəssisələrin və təşkilatların fəaliyyəti ola bilər.

Bank fəaliyyətinə vergi təsirinin sərhədləri ən yüksək və ən aşağı dərəcələrlə və verilən müavinətlərin dəyərləri ilə təyin olunur.

Sərhədlərin təyin olunması üçün əsas vergi dərəcəsi və vergi gəlirlərinin ümumi dəyərinin nəzəri olaraq asılılığı A. Lafferin büdcəsinə aşağıdakılar aiddir:

- büdcə daxilolmaları sıfır və 100% vergi dərəcələrində olmamışdır;
- ən yüksək səviyyədə büdcə daxilolmaları 50% vergi dərəcəsi ilə.

Lakin Rusiya vəziyyətinə tətbiq olunan Laffer nəzəriyyəsinin ümumi konsepsiyası, RF iqtisadiyyatının tərəqqi prinsiplərini və sahibkarlıq subyektlərinin psixologiyasını əsas götürərək ciddi bir düzəliş tələb edir. Bununla yanaşı, qeyd etmək vurğulamalıyıq ki, Laffer nəzəriyyəsi vergitutma sisteminə və bir-biri ilə olan əlaqələrində fərqliliklərə görə xüsusi vergilərin ödənilməsinə bağlıdır.

Ticarət banklarının vergiyə cəlb olunmasına xüsusi yanaşma onların tərəqqisi və fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır ki, nəticədə bu vergilər hesabına fəaliyyətinə təsir istiqamətlərini müəyyən edir.

Bank fəaliyyətində amil kimi vergitutmanın formaları və üsulları haqda hərtərəfli informasiya vermək lazımdır, ona görə ki, kommersiya banklarının fəaliyyəti bir formanın yaxud digərinin seçilməsindən asılıdır. Aşağıdakı formaları ayırmaq mümkündür:

Qanunvericilik:

yeni qanunların qəbul olunması, qanunvericiliyə bir çox dəyişiklik və əlavələrin tətbiq olunması;

Vergi idarəsi:

Vergi orqanlarının vergi ödəyicilərinin vergi orqanları ilə birbaşa;

♦ kommersiya banklarının emal və sahə vergi auditinə;

♦ vergilərin təsirliliyini və mümkünlüyünü qiymətləndirmək;

Məcburi yoxlamalar.

Vergi idarəsinə əsasən bütün vergilərin və ödənişlərin ən yüksək məbləğdə ən azı dəyəri ilə tam şəkildə və vaxtında ödənilməsinə yönəlmiş bəzi tədbirlər nəzərdə tutulur. Bunu icra etmək üçün, vergi auditinin keçirilməsinə əlavə olaraq, kommersiya banklarından vergi gəlirlərini qiymətləndirmək, vergi qanunvericiliyinə uyğun təkliflər verməklə mübahisəli məsələləri yoluna qoymaq, o cümlədən kommersiya banklarında vergilərin təsirliliyini və mümkünlüyünü dəyərləndirmək lazımdır.

Vergi orqanlarının vergi ödəyiciləri ilə razılaşdırılmış vergi məsələləri üzrə VN-nin ərazi vahidlərinin vahid mövqeyi, vergi məsələləri üzrə vergi orqanlarının vahid mövqeyi, qanunla tam uyğunluğu vergi ödəyicilərinin vergi mədəniyyətinin

artırılmasına yardım edir, onların hesablamalarında səhvlərini xeyli azaldır, ona görə ki, onların bir çoxu bilərəkdən deyil, qeyri-konkretliklə vergi orqanlarının qanunauyğunluqlarını və aydınlaşdırılmalarını əks etdirir. Bu nöqteyi-nəzərdən VN-ə vergi qanunvericiliyini izah etmək və aydınlaşdırmaq imkanı verilməsi vacibdir, ona görə ki, digər nazirlik və idarələrin izahatları vaxtaşırı bir-birinə üvafiq gəlmir yaxud ancaq ziddiyyət təşkil edir.

Cameral müfəttişləri vergi ödəyicilərinin banklarda birbaşa yoxlamalar həyata keçirmək üçün vergi orqanlarına təqdim edilmiş hesabat əsasında verdikləri pozuntuların müəyyən edilməsinə yardım etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sənədli yoxlama, vergi intizamının və mədəniyyətinin artmasını təşviq etmək, mövcud qanunvericiliyin tipik səhvlərini və qüsurlarını daha da optimallaşdırmaq məqsədilə müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Vergi sistemi bank fəaliyyətinə aşağıdakı metodlarla təsir edə bilər:

- vergilərin tətbiq edilməsi yaxud ləğv edilməsi;
- vergi dərəcələrində yenilik;
- müavinət yaxud imtiyazların ləğv edilməsi;

Vergi bazasının dəyişməsi.

Əsas olan vergi sistemi biznes, investisiya, istehsal yaratmalıdır. Bir sistem yaradarkən, onlar standart anlayışlarla idarə edilir.

♦ Müavinətlərin ödənilməsi konsepsiyası vergi gəlirlərinin həcmi və dövlətdən qazanılan gəlirlər arasında birbaşa xətti asılıdır. Beləliklə, təcrübədə ölkədaxili müdafiə, səhiyyə, təhsil və s. kimi xidmətlərin ayrı-ayrılıqda yararlarını təyin etmək olduqca çətindir.

Resurs konsepsiyası istehlak edilən vəsaitlərin dəyəri ilə vergi əlaqələrinə istiqamətlənib.

Vergi sisteminin konsepsiyasının müəyyən edilməsi kommersiya banklarının dövlət tənzimlənməsi problemi. Ölkənin tərəqqisinin ayrı-ayrı mərhələlərində bu problem ayrı-ayrı üsullarla həll edilir.

Vergi sisteminin təyin edilməsi üçün 2 məqama diqqət etmək lazımdır: vergitutma obyektlərinin tərkibi və vergi dərəcələri. Vergi sisteminin

qiymətləndirilməsi kommersiya banklarına vergi təsirinin dəyərləndirilmiş yaxud real iqtisadi və təşkilati nəticələri ilə təyin oluna bilər.

Vergi dərəcələrini dəyişdirərək, dövlət maddi axınların və məhsulların, işlərin, xidmətlərin fərdi komponentləri üçün əlavə stimullar yaradır. Dövlət tənzimləyicisinin vəzifəsini icra edən vergi dərəcələrinin sistemi daha mürəkkəb və fərqli hala çevrilir. Ayrı-ayrı vergi dərəcələri region, sənaye, məhsul və xidmət qrupları tərəfindən təyin olunur. Vergi sistemini müdafiə edərkən, dəyərlərinin dəyişməsi ayrı-ayrı vergi ödəyiciləri qruplarının işləməsi üçün iqtisadi şərtləri alternativ və müvəqqəti olaraq dəyişdirməyə imkan verir.

Dövlət fəaliyyət növünü nəzərə alaraq vergi pozuntularını təmin edir. Burada tənzimləyici funksiya vergilərdən xilas olmaq deyil, istifadə olunan gəlirlərin hərəkəti istiqamətini dəyişdirməkdir. İnvestisiyalar, özünü maliyyələşdirmə, xeyriyyəçilik məqsədli həvəsləndirilir. Halbuki müasir dövrdə mövcud faydaların qeyri-effektivliyi səbəbindən bəzi dövlət məmurları və iqtisadçı alimlər müxtəlif vergi istisnalarını silməyi və yuxarıdakı xərcləri büdcədən sərf etməyi təklif edirlər.

Vergi sisteminin seçimi və dəyişməsi, vergi dərəcələrinin yaradılması, vergi stimullarının verilməsi yalnız dövlət qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə aiddir.

Müasir dövrdə müxtəlif dövlətlərin hökumətləri ortaq vergi həllərini inkişaf etdirirlər. Bu, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və bir sıra dövlətlərin maliyyə və siyasi inteqrasiyası ilə bağlıdır (AB ölkələri bu istiqamətdə ən aktivdir). Çox vaxt, dövlətlər ixrac edilən məhsullara əlavə dəyər vergisi tətbiq etməyəcək, xarici ticarətin müəyyənləşdirdiyi növ malların, işlərin və xidmətlərin vergilərinə aid müqavilələrə, o cümlədən gəlirlərin və əmlakın ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına dair müqavilələr bağlayırlar.

Vurğulayaq ki, tənzimləyicilər kimi vergilərin istifadəsi ancaq fayda ilə bitmir. Tənzimləmə zamanı vergi yükü vergi dərəcəsinə, mühasibat uçot siyasətinə, xərclərin təyin olunması prosedurunə və maliyyə nəticələrinin

yanarına, verginin hesablanması üsuluna və ödəmə üsullarına görə dəyişə bilər. Tapşırığın xüsusiyyətlərini, fəaliyyət növünü, ödəyicilərin təşkilatı və hüquqi qeydiyyatının növü və s. əsas götürülməklə müəyyən bir vasitə təyin edilməlidir. Vergi təcrübəsi investisiyaların vergi dərəcələrinin daha yüksək olduğu yerlərdə iqtisadiyyatın sahələrinə yönəldildiyini və daha çox vergi imtahanının olduğu yerlərdə mütləq deyil, geri qaytarma müddətlərinin olduğunu təsdiq edir. Bu, müxtəlif və əlverişli vergi imtiyazlarına baxmayaraq, hər hansı bir yer görməyən kiçik biznesin inkişafını stimullaşdıran yerli təcrübə ilə sübuta yetirilir.

Vergi sektorunda mühüm bir fəaliyyət cəmiyyətin tərəqqisi və dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrə müvafiq olaraq gətirilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatında dövlətin uyğun vergi siyasəti hər hansı bir iqtisadi münasibətlərin subyektlərinin fəaliyyətinə əsas təsir göstərir və banklar istisna deyildir. Xüsusilə maliyyə, investisiya və sosial siyasəti tənzimləyən dövlət vergi siyasəti. Vergilər, bütün vergi sistemi kimi, bazar şəraitində iqtisadiyyatı idarə etmək üçün güclü vasitə hesab olunur.

İqtisadiyyata, həmçinin banklara vergi təsirinin tədbirlərinin və istiqamətlərinin tərəqqisi müəyyən məqsədlərə sahibdir. Əsaslar bunlardır:

- real iqtisadiyyata investisiyaların stimullaşdırılması;
- bankların kredit və investisiya potensialının artması;
- həm bankların, həm də müştəri müəssisələrinin maliyyə axını optimallaşdırılması üçün müxtəlif sxemlərin istifadəsini məhdudlaşdırmaq;
- rəşional və ədalətli vergi sisteminin inkişafı.

Bu məqsədlərə nail olmaq, yalnız bank fəaliyyətinə vergi təsirinin iki istiqamətindən eyni vaxtda istifadə etməklə mümkündür: birbaşa və dolaylı.

Karminal vergitutmanın kredit təşkilatlara göstərdiyi təsirini maliyyə sektorunun vasitəçisinin rifahının tədricən də olsa azalması göstəricisi üzrə öyrənir. Statik vəziyyətdə ayrı-ayrı vergilərin tətbiq edilməsinin, eyni zamanda verginin depozitlərə tətbiq edilməsinin kredit təşkilatlarının məbləğinə göstərdiyi təsiri aşkar edilir. Bu vergilərin göstərdiyi təsiri Karminal cədvəl 1-də göstərilən kimi təyin edilir.

Cədvəl 1. Kredit təşkilatlarının dəyərinə vergitutmanın göstərdiyi təsir, dəyərin itirilməsi faktorları

Vergilər	Əmək resurslarının yerləşdirilməsinin təhrifi	Müflisləşmə tezliyinin artımı	Vergilərin tutulması xərcləri	Maliyyə qərarlarının təhrifi
Kapitala vergi	+	+	-	-
İslehsala vergi (mənfəət vergisi)	-	-	+	-
Depozitlərə vergi	-	-	+	+
İnhisarçılıqda	-	-		-
Təkmil rəqabətdə	+	+	-	+

Mənbə: Carminal R. Financial intermediation and the optimal tax system // Journal of Public Economics, 2017, №63, p.357

1 sayılı cədvəldən məlumdur ki, kredit qurumlarının “istehsalına” vergi əmək vəsaitlərinin müəyyən sahələr üzrə yerbəyer edilməsinə sövq edir, müflisləşmə və maliyyə qərarlarının qəbulunda təhrifə yol açmır.

Kredit təşkilatlarından vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsasları haqda qiymətləndirməni bitirib, bir məqamı da vurğulamalıyıq. Təkmil vergitutma sistemləri yalnız nəzəri baxışlar əsasında formalaşmır. Ayrı-ayrı dövlətlərin praktik vergitutma sistemləri başqaları üçün nümunəyə çevrilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb olunmasının xarici təcrübələrinin təhlili məqsədəuyğundur.

1.3. Bank əməliyyatlarından vergitutmanın xarici təcrübələrinin təhlili

Bir çox ölkədə bankçılıq ümumi vergiyə tabe olur, lakin tez-tez bank xidmətləri digər vergi ödəyicilərindən fərqli olaraq vergiyə cəlb olunur. Bəzi hallarda imtiyazlı və ya üstünlük vergiyə sahibdirlər. Məsələn, bir çox ölkədə əksər maliyyə xidmətləri əlavə dəyər vergisindən (ƏDV) azaddırlar. Bununla belə, bank fəaliyyəti digər xüsusi vergilərə məruz qala bilər.

Bankların vergitutma xüsusilə müxtəlif səbəblərdən maraqlıdır. Birincisi, banklar bir çox ölkələrdə investisiya fondları və qiymətli kağızlar bazarlarından

ciddi rəqabətə məruz qalmasına baxmayaraq, unikal funksiyaları yerinə yetirən maliyyə vasitəçiləridir. İkincisi, bank fəaliyyəti əsasən dövlətin tənzimlənməsi və monitorinqinə məruz qalır. Üçüncüsü, banklar özəl və kiçik biznes sahələrində tez-tez monopoliya gücünə sahibdirlər.

Birləşmiş Ştatlarda, bütövlükdə bankların vergitutma qaydaları, Seksiyada əks olunmuş bəzi xüsusiyyətlər istisna olmaqla, korporativ vergilərin ümumi qaydalarına əsasən həyata keçirilir. 1986-cı ildə Vergi Məcəlləsi kimi tanınan ABŞ-ın 26-cı maddəsi.

Beləliklə, məsələn, vergi tutulan baz hesabat ilində tam və ya qismən dəyərsizləşmiş borclar ilə bağlı xərclərin miqdarına görə azaldılmalıdır. Ancaq banklar üçün pis borcların çıxarılması üçün xüsusi məhdudiyyətlər var. 500 milyondan az aktivləri olan banklar, pis borclar üçün ehtiyata ilin sonunda nəzarət olunan səviyyədə təmin etmək üçün lazım olan məbləğləri köçürməyə icazə verilir. Bu səviyyə, bir bankın bütün kreditlərinin məbləğlərini eksperimental olaraq təyin edilmiş itki miqdarına (əvvəlki 6 il üçün orta dəyər) vurmaqla müəyyən edilir. Aktivləri 500 milyon ABŞ dollarından çox olan banklar üçün qanun vergi məqsədləri üçün pis borclar üzrə ehtiyatın hesablanması metodunu qadağan etdi və ehtiyat balansının artıq məbləğinin gəlirlərə köçürülməsini tələb etdi. 500 milyon dollarlıq ərazi mürəkkəb əsas götürüldü. Ödənilməmiş kreditlər üçün ehtiyatlarını qaytararkən, banklar geri qaytarma üsulunu və ya hesabdən istifadə edə bilirlər. Geri ödəmə üsulu ilk növbədə 10% gəlir, ikinci ildə 20%, 30% üçüncü, dördüncü ildə isə 40% (əgər bank birinci ildəki gəlirə 10% -dən artıq gəlirə çevrilməyi qərara alırsa) ikinci ildəki gəlirlərin beşdə ikisi, üçüncü ildə üçdə biri və dördüncü ildə ehtiyatın doqquzuncu hissəsi). Ofset metoduna əsasən, bank ilin sonunadək keçirilən kreditlər üzrə itkilərin tükənməsinə qədər qapalı qalan ehtiyata zərər vurur. Qorunma üsulundan istifadə etməyən banklar, kreditlərin ümumi və ya qismən ümitsizliyini müəyyənləşdirmək qaydalarına uyğun olaraq yaranarsa, itkiləri istisna edə bilər. Banklar pis borc hesabını hesablamaq üçün banklar üçün tənzimləyici orqanlar tərəfindən hazırlanmış üsullardan istifadə edərək, pis borcların məbləğini müəyyənləşdirir.

Birləşmiş Ştatlarda əsas gəlir vergisi dərəcəsi 35% təşkil edir, lakin yekun dəyəri il ərzində əldə olunan gəlir məbləğindən asılıdır və 15-39% səviyyəsində müəyyən edilir. İlk 50 min ABŞ dolları vergi tutulan gəlir üçün vergi 15% dərəcəsi ilə verilir, növbəti 25 min ABŞ dolları - 25% artı 7,5 min ABŞ dolları və s.

ABŞ vergi sistemi vergi bazasını azaltmaq üçün çox sayda fayda ehtiva edir.

Amerika banklarının vergitutma xüsusiyyəti alternativ minimum vergidir. Vergi məbləğləri nəzərə alınmaqla vergiyə cəlb olunan gəlirdən yaranmış vergilər üzrə vergilərin məbləğinə və vergi daxilolmalarından yaranan gəlirlərin (balans üzrə gəlirlərin) yarısının məbləğinin yarısından çoxu artırılmalı, iki komponentdən ibarət məbləğin 20% -i tutulur. Alternativ minimum vergi öhdəliyi normal vergi öhdəliyindən artıq olduqda, böyük məbləğ hesablanır.

Bankların federal gəlir vergisi ilə yanaşı, öz yurisdiksiyasında olan dövlətlər bankların mənfəətinə yerli vergi tətbiq edirlər. Əsas xüsusiyyət bütün dövlətlərdəki verginin fərqli olmasıdır. Bu vergi Pensilvaniya əyalətlərində ən yüksək göstəricidir - 9.99%, Kolumbiya (mərkəzi Vaşinqton) - 9.975%, Minnesota - 9.8%. Mississippi əyalətlərində ən aşağı vergi dərəcələri - 3% -dən 5% -ə, Kanzasiyada isə 3% -dir. Bəzi dövlətlərdə yerli gəlir vergisi yerinə, ödəniş etmək üçün lisenziya verilir, digərlərində isə bank fəaliyyətinə vergi qoymaq üçün xüsusi qaydalar var, digərləri isə xüsusi vergilər hazırlanmışdır. Məsələn, Miçiqan, Okha, Texas və Vaşinqton əyalətlərində heç bir gəlir vergisi yoxdur, lakin gəlir vergisi dərəcələrinə bənzəyən dərəcələrə bənzər bir gəlir vergisi mövcuddur. Delaver, Nyu-Hempşir və Virciniyada gəlirin vergisi ilə eyni anda ümumi gəlir vergisi vergisi var.

Almaniyada təşkilat vergisi şirkətin balans mənfəətindən götürülür. Gəlir vergisi dərəcəsi vergi dərəcəsinin 5,5% nisbətində 15% və əlavə olaraq birgə vergiyə söykənir. Bundan əlavə, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təsis edilən bir bələdiyyə satış vergisi və ya satış vergisi (ticarət vergisi) mövcuddur. Vergi obyektini biznes fəaliyyətindən əldə olunan gəlirdir, vergi dərəcəsi bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilir, lakin orta hesabla 14-dən 17% -ə qədərdir. Beləliklə, effektiv korporativ vergi dərəcəsi təxminən 30-33% -dir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2008-ci ildə aparılan islahatlar vergi dərəcələrini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış,

orta hesabla, 38,65% -dən, bu da qlobal maliyyə böhranı zamanı Alman banklarını əhəmiyyətli dərəcədə dəstəkləmişdir.

Hazırkı qaydalara əsasən, rezident müəssisə tərəfindən əldə edilən dividendlər korporativ gəlir vergisindən azaddır. Bununla bərabər, vergi tutulmayan gəlirlərə 5% dividend vergiyə cəlb edilməyən xərclər kimi əlavə olunur, nəticədə vergi dərəcəsi təxminən 1,5% təşkil edir. Bundan əlavə, dividend vergisindən istifadənin 95% -i bəzi banklara, pensiya fondları və bəzi sığorta şirkətləri daxil olmaqla, maliyyə institutlarına tətbiq edilmir.

Cədvəl 2. Gəlir vergisi dərəcələrinin dəyişməsi

Gəlir	Gəlir vergisi				Mənfəət vergisi			
	Maksimal dərəcə		Minimal dərəcə		Maksimal dərəcə		Minimal dərəcə	
	2012-ci il	2015-ci il və sonrakı	2012	2015-2018	2012	2015-2018	2012	2015-2018
ABŞ	39,2%	34,0%	27%	25%	37%	37%	16%	14%
Fransa	56,7%	52,8-36,7%	...	...	35,4%	33,4%	-	-
Böyük Britaniya	42%	40%	26%	20%	30%	30%	20%	20%
Almaniya	48,6%	38,5%	22,8%	16%	38%	26%	-	-

Mənbə: World development indicators - 2018. The World Bank. Washington.

Vergi bazasını formalaşdırarkən, maliyyə və iqtisadi fəaliyyət nəticəsində bank tərəfindən çəkilmiş bütün xərclər çıxılır, lakin bəzi xərclər vergi məqsədləri üçün nəzərə alınmır və ya məhdud miqdarda çıxılmaq mümkün deyildir.

Hazırda Böyük Britaniyada üç ƏDV dərəcəsi var. Bir dərəcədə vergiyə cəlb edilən malların (işlərin, xidmətlərin) növünə görə asılıdır. Standart faiz dərəcəsi 20%, imtiyaz dərəcələri isə 5% və 0% təşkil edir. Vergi tutulmayan malların (işlərin, xidmətlərin) siyahısı da var. Bank xidmətləri vergiyə cəlb edilə bilməyən siyahıya daxil edilir.

Cədvəl 3. İEÖ-də faiz gəlirlərindən vergitutma

Ölkələr	Gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi %	Alınmış faizlərə vergi	Ödənmə mənbəyi nisbətində vergi dərəcələri	
			qeyri-rezident	rezident
ABŞ	35%	-	0	0
Fransa	33,0%	-	0-15	15
Böyük Britaniya	40%	-	0	20
İtaliya	35%	-	0-15	27
Niderland	31%	-	0	0
Almaniya	38,4%	-	0	31,65
Yaponiya	36 %	-	20	20
İsveç	33%	-	0	30

Mənbə: World development indicators - 2018. The World Bank. Washington.

3 sayılı cədvəldəki məlumatlar ancaq faiz gəlirlərinə tətbiq edilən güzəştləri təsdiq etmir. Məlumatlar yığmı və investisiyaları stimullaşdırmağın zərif üsullarını aşkarlayır. Məlumdur ki, digər gəlirlərin 14-34% dərəcələr üzrə vergiyə cəlb edildiyi ABŞ-da faiz gəlirlərindən vergi çıxılmaz və qeyd edək ki, orta əsrlərin sənayeləşmə erasının “pioneri” hesab edilən Niderlanda da eyni yolla gedir. Digər gəlirlərdən 33% vergi tutan Fransa bu gəlirləri ümumi olaraq 15%-li dərəcələr üzrə vergiyə cəlb edir. Bununla yanaşı, faiz gəlirləri üzrə 2 qat vergituma yoxdur. Vergi ancaq bircə dəfə, ödəmə mənbəyində tutulur. Son olaraq əsas cəhət dünyanın maliyyə bazarlarında gedən ciddi rəqabətlə əlaqədardır və cədvəldən də məlumdur ki, xarici kapital cəlbi üçün bir çox ölkələr ideal şərait yaradır. Öz investorlarından 20%-li dərəcələr üzrə vergi tutan Böyük Britaniya qeyri-rezidentlərdən faiz gəliri üzrə vergi tutmur.

Beləliklə, İEÖ-in vergi sistemlərində səviyyələrin azalmaya doğru meylli olması aşkar görünür və vergi islahatlarının başqa bir xətti də vergi bazasına genişlənməsidir. Son dövrlərin islahatları istənilən ölkə daxilində vergi bazasının

böyüməsi sahəsində tədbirlərlə nəzərə çarpmayıb və misal üçün, Böyük Britaniyada üç il müddətində müəssisələrə müəyyən məbləğdə kapital qoyan investorlar üçün vergi bazasını 20 %, beş il bu işi görənlər üçün isə 10% azaltmaq kimi yeniliklər nəzərdə tutulur. Nəzərdə tutulur ki, tərəqqi edən müəssisələrə vəsait yatıran invesforlarsa 20% vergidən azad edilsinlər. Lakin islahatların ümumi istiqaməti yalnız bu nümunələrlə təyin edilmir və Almaniya da aparılan vergi islahatları amortizasiya ayırmalarının ən yüksək normalarını 30%-dən 20%-ə qədər, daşınmaz əmlak normativləri isə 4%-dən 3%-ə qədər aşağı salmağı qarşısına məqsəd qoyur. (Musgrave Richard A., Mnsgrave Peggu. B., 2014: 197).

Ancaq təkmilləşmiş ölkələrdə faiz gəlirlərinin, həmçinin bank kapitalından qazanılan faiz gəlirlərinin vergiyə cəlb olunmasının “güzəştli” mühiti yalnız DİT sistemi və Skandinaviya dövlətlərinin praktik fəaliyyəti ilə bitmir. Cədvəl 3-ün məlumatlarından da bu cəhət aydınlaşır.

Bankların vergitutmanın əhəmiyyətli bir xüsusiyyəti, verilmiş kreditlər üzrə faizlərin korporativ gəlir vergisi tətbiq edilməməsidir.

Böyük Britaniyada gəlir vergisi Rusiya Federasiyasında bu verginin analoqudur. Bu məzənnə Böyük Britaniyanın maliyyə hüququ ilə tənzimlənir, alınan gəlirin ölçüsünə və ildə bir dəfə dəyişikliklərə asılıdır. 01.04.2011 tarixindən etibarən banklar vergiləri 1500.000 funt sterлиндən yuxarı olan 26% dərəcəsində, 300.000 funt sterlinqdən az gəlirdə - 23%, 300.000-dən 1.500.000 funt sterlinqədək mənfəət üzrə vergi ödəyirlər. 27,5% səviyyəsindədir. Hər il 2014-cü ilədək dərəcəsi 1% azalacaq və 23% təşkil edəcək.

İqtisadiyyatın maliyyə sektorunun subyektlərinin vergisi ƏDV ən çətin və mübahisəli məsələlərdən biridir. Bu baxımdan, ƏDV tətbiq edən ölkələrin əksəriyyəti iqtisadiyyatın maliyyə sektorundan olan şirkətləri bu vergi ödəmələrindən maliyyə əməliyyatları, o cümlədən bankçılıqdan azad etməmişlər. ƏDV-dən azad olmaq tez-tez texniki səbəblərdəndir. L.V. Gonçarenko, şərhə görə, bank xidmətləri üzrə tariflərin əksəriyyəti xüsusi olaraq hesablanmış xərclərə əsaslanır.

Bank əməliyyatları üzrə tariflərin səviyyəsinə müxtəlif amillər təsir edir:

- kredit riskləri, müştəri ödəmə qabiliyyətinin qeyri-sabitliyi və borc öhdəliyinin ehtimalı və s. kimi;
- faiz riskləri, xüsusilə də Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankının faiz siyasətinin dəyişdirilməsi imkanı;
- valyuta riskinin hedcinq ehtimalı, rubl məzənnəsində dəyişiklik ehtimalı və s. daxil olmaqla valyuta riskləri.

Nəhayət, bank sektorunda tariflərin həcmnin müəyyən edilməsi üçün bank sektorunda yüksək rəqabət səviyyəsi kifayətdir.

Bütün bu amillərin eyni müştəriyə təsirinin birləşməsinin nəticəsində müxtəlif banklar istənilən xidmətləri fərqli dərəcədə fərqli dərəcədə fərqli müştərilərə göstərə bilər və bank eyni zamanda real xərclərlə birləşmək çətin olan fərqli bir haqqı təmin edə bilər və buna görə əlavə dəyər konsepsiyası . Buna görə, nəzəri və hüquqi cəhətdən müəyyən edilmiş vergitutma obyektı, yəni, özünün əlavə dəyərinin müəyyən edilməsi üçün əsas yoxdur.

İlk dəfə olaraq, 04/10/1954 tarixində Fransada ƏDV tətbiq edilmişdir. Onun ixtirası Fransa iqtisadçısı Mauris Lore (1954-cü ildə Fransanın İqtisadiyyat, Maliyyə və Sənaye Nazirliyinin Vergilər, Vergilər və ƏDV İdarəsinin direktoru). İndi 137 ölkə ƏDV-yə zəmanət verir. İnkişaf etmiş ölkələrdən satış vergisi yerinə yetirən ABŞ, Yaponiya kimi ölkələrdə ƏDV yoxdur.

Bir çox ölkədə olduğu kimi Fransada fərdi bank əməliyyatları da ƏDV tətbiq edilmir, lakin onlar əmək haqqı vergisi ödəyiciləridir. Əsas vergi ödəyiciləri banklar, sığorta şirkətləri, tibb sektorunda şirkətlər və digər qeyri-kommersiya təşkilatlarıdır. fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri hesabat verəndən əvvəlki il üçün cəmi vergiyə cəlb edilmir və ya ən azı 90% dövrüyyəyə malikdirlər. Vergi vergisi obyektı vergilər çıxılmadan əvvəl əmək haqqı və sosial təminat paylarının hesablanması iştirak edən əlavə ödənişlərdir. ƏDV-nin ödənilməsinə qismən aid olan işəgötürənlər üçün vergi tutulan baz ƏDV-lə bağlı olan dövrüyyəyə müvafiq olan faizlə azalır. Vergi mütərəqqi vergi miqyasını tətbiq edir. Əmək haqqı vergisi xərcləri gəlir vergisi bazasından çıxılır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kommersiya banklarının vergitutma təcrübəsini nəzərə alaraq, müzakirələr dünya maliyyə böhranı zamanı çox vacib olan banklar üçün xüsusi vergilərə diqqət yetirilməlidir.

Bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə gələcək maliyyə böhranlarının xərclərini ödəmək üçün banklara xüsusi vergi artıq tətbiq edilmiş və ya tətbiq edilməlidir. Üç Avropa ölkəsi - Birləşmiş Krallıq, Fransa və Almaniya 2011-ci ildən bankların balans aktivlərinə vergi tətbiq etməyə hazır olduqlarını açıqladı. Beləliklə, banklar böhran sonrası global iqtisadiyyatın bərpasına öz töhfələrini verməlidirlər. Üç ölkənin maliyyə nazirləri birgə məktubda, yeni verginin dizaynı fərdi ölkələrdə fərqlənə biləcəyini, eyni zamanda səviyyənin bütün kredit təşkilatları üçün oyunun bərabər qaydaları yaratmağın zəruriliyini nəzərə almalıdırlar. Avropada belə bir verginin tətbiqi Çexiya xaricində bütün ölkələr tərəfindən dəstəkləndi. Kanada, Yaponiya və Avstraliya da bank vergisinə qarşı çıxır.

Birləşmiş Ştatlarda, hər il 19 milyard dollar məbləğində ödəməli olan bankçılıq fəaliyyətinə dair yeni vergi Dodd-Frank qanunla tərtib edilir. Qanunun əsas xüsusiyyəti, iflasın ölkənin maliyyə sabitliyinə təhlükə yarada biləcək böyük maliyyə qurumları üçün "mütəşəkkil" ləğv edilməsinin xüsusi hüquqi rejiminin tətbiq olunmasıdır. Onun mənası dövlətin bütün ləğvetmə prosedurlarını maliyyələşdirməsi və mümkün bir çaxnaşma dayandırılması və iflas edənlərin aktivlərini maksimum xərclə həyata keçirmək üçün vaxtını gecikdirməsi ilə bağlıdır. Prosedur başa çatdıqdan sonra xərclər maliyyə bazarının iştirakçılarna köçürülür.

Aktivləri 50 milyard dolları aşan böyük dövlət bankları, dövlət tərəfindən çəkilmiş xərcləri tamamilə əhatə etməyə qədər ödənişləri ödəməlidirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi yükünün 60% -i ABŞ-ın ən böyük 10 maliyyə institutunda olacaqdır.

Böyük Britaniyada 01.01.2011-ci il tarixindən banklara xüsusi vergi tətbiq edilmişdir. Vergi xəzinə üçün 2 milyard funtdan çox gəlir gətirməlidir. Vergi üçün vergi bazası, kredit təşkilatının öhdəliklərinin məbləğidir, kapitalı, sığortalanmış depozit və repo borcları dövlət qiymətli kağızları ilə. Vergi subyektləri 20 mlrd.

ABŞ dollarından artıq vergi tutulan öhdəliklərin həcminə malik banklar və bank qruplarıdır. Vergi dərəcəsi 2012-ci ildə ümumi borcların 0,04% -dən 2012-ci ildə 0,07% -ə qədər artacaqdır. Uzunmüddətli öhdəliklər 2011-ci ildə 0,02%, 2012-ci ildə isə 0,035% vergiyə cəlb edilir. Xüsusi banklar vergisi gəlir vergisini hesablamaq üçün əsas vermir. İngilis xüsusi vergisinin fərqli bir xüsusiyyəti, bank sektorunun yenidən qurulması üçün vergi gəlirlərinin yönəldiləcəyi ölkədə xüsusi bir fondun olmadığını göstərir. Banklardan vergi gəlirləri birbaşa büdcəyə daxil olur.

Fransada aktivlər idarə edən şirkətlərdən başqa banklar və digər maliyyə qurumları xüsusi vergiyə tabe olurlar. Fransanın Pul və Maliyyə Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş konsolidə edilmiş bank qrupları vahid ödəyicilər hesab olunur. Birləşdirilmiş qrupun tərkibinə daxil olmayan banklar ayrı hüquqi şəxslər kimi ödəyəcəklər.

Vergi dərəcəsi, riskli ağırlıqlı aktivləri nəzərə alaraq hesablanmış özəl kapitalın 0,25% -ni təşkil edir (kapitaldan ayırmalar aktivlərin strukturuna əsasən nəzərə alınır). Bank vergisinin maliyyə ili təqvim ili ilə üst-üstə düşmür və 30 aprel sona çatır.

500 milyon avrodan aşağı olan sərmayeli hüquqi şəxslər vergilərdən azaddırlar. Fransanın İqtisadiyyat, Maliyyə və Sənaye Nazirliyinin ilkin qiymətləndirmələrinə əsasən, vergi yalnız Fransa bank sektorunun səhmdar kapitalının 96 faizini təşkil edən 19 bank qrupuna təsir edəcək. Hökumətin planlarına görə, vergi ödənişləri 2011-ci ildə dövlət büdcəsinə təxminən 504 milyon avro, 2012-ci ildə 555 milyon avro və 2013-ci ildə 810 milyon avroya çatacaq. Büdcə layihəsi daha mütevəz rəqəmləri olsa da 2011-ci ildə 400 milyon avrodan 2013-ci ildə 600 milyon avroya qədər.

Almaniyada, banklara xüsusi bir verginin olması səbəbiylə, xüsusi bir fond meydana gətirmək üçün 1-1,2 milyard avro toplamaq planlaşdırılır. Almaniyada xüsusi vergi hər bir bankın sistemli riskinin qiymətləndirilməsinə əsaslanaraq, vergi dərəcəsinin müəyyənləşdirildiyi əsasında aparılır. Sistemli risk səviyyəsi

bankın öhdəlikləri və maliyyə bazarında iştirak edən digər iştirakçılarla əlaqələrin azaldılması əsasında müəyyən edilir.

Bloomberg'in qeyd etdiyi kimi, İngiltərədə və Fransada ödənişli bonusların 50% -i 40 min və 27,5 min avrodan çox olan bankerlərin bonuslarına vergi tətbiq olundu. Fransada vergi ödəyiciləri JPMorgan Chase & Co. kimi qeyri-rezident banklar da daxil olmaqla bütün banklardır və Barclays Plc. Fransada bu verginin tətbiqi təşəbbüsü, 2008-ci ilin maliyyə böhranı dövründə, Fransa hökumətinin maliyyə sektorunu dəstəkləmək üçün banklara 5,3 trilyon dollar təmin etdikdə ortaya çıxdı. Bu vergi bank riskinin səviyyəsinin azaldılmasına və bankların maliyyə vəziyyətinə uyğunlaşdırılmasına və işçilərin mükafat ödənişlərinə yönəldilən müvəqqəti tədbirdir. Xüsusi vergi müddəti bitdikdən sonra, bank işçiləri üçün ödəniş ödənilməsi təcrübəsinin tənzimlənməsinin gücləndirilməsi üçün qanunvericiliyə dəyişiklik edilməsi planlaşdırıldı. 2010-cu ilin iyul ayında Avropa İttifaqı ölkələri əvvəlcədən ödənilmiş bank bonuslarının məhdudlaşdırılması barədə razılığa gəliblər. Xüsusilə bankların üst menecerləri bonusların 30% -dən çoxunu dərhal və nağd pul ala biləcəklər. Böyük mükafatlar üçün limit 20% -dir. Qalanlar uzunmüddətli göstəricilərdən asılı olaraq daha sonra ödəniləcəkdir. Bu mükafatın ən azı 50% -i səhmlərdə veriləcək. Bundan əlavə, bonusları əmək haqqı ilə daha yaxından əlaqələndirmək və banklardan çıxan üst menecerlər üçün qısamüddətli ödəniş haqqını məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyır.

2008-ci ildə İsveçdə bankların yenidən qurulması üçün kredit təşkilatlarını dəstəkləmək məqsədilə İsveçdə bir stabilləşmə fondu yaradılmışdır. Onun formalaşması mənbəyidir ki, vergi bazası, kredit təşkilatının öhdəliklərinin həcmindən, kapitaldan, sədaqətli alətlərdən, bir bank qrupunun üzvləri arasındakı öhdəliklərdən və dövlət zamanətlərindən təmin edilmiş öhdəliklərdən ibarətdir. 2011-ci ilədək illik vergi dərəcəsi 0.036% səviyyəsində müəyyən edilib. Maliyyə böhranı səbəbindən banklara 2009 və 2010-cu illərdə vergi dərəcəsinin yalnız 50% -i ödənilməli idi. 2011-ci ildə kredit təşkilatının strukturuna və risk səviyyəsinə görə vergi dərəcəsinin fərqləndirilməsi tətbiq edilmişdir.

İndiyə qədər gəlirdən xeyli gəlir əldə etməsi (Böyük Britaniyada olduğu kimi) və ya xüsusi fond (məsələn İsveç və Almaniyada olduğu kimi) vergi ideyasını dəstəkləyən ölkələr arasında fikir birliyi yoxdur.

Rusiya üçün bank fəaliyyətinin xüsusi vergitutma məsələsi müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Buradakı böhranın inkişafı riskli maliyyə alətlərinə sərmayə qoyuluşları və ən inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi bazar maliyyə mənbələrindən aktiv istifadə ilə əlaqəli deyildir. Bu dövr ərzində banklar tərəfindən sabitliyin itirilməsi adətən qeyri-korporativ və pərakəndə kredit siyasətinin nəticəsidir. Xüsusilə, biz yüksək riskli kredit riskləri, əlaqəli tərəflərlə əməliyyatlarda əhəmiyyətli pay, borcalanların keyfiyyətsiz qiymətləndirilməsi haqqında danışırıq. Bu baxımdan, maliyyə əməliyyatları üzrə qlobal verginin tətbiqi ilə bağlı təkliflər hələ də bank sektoru üçün nisbətən aşağı vacibdir.

Yekunlaşdıqda, aşağıdakı nəticələr əldə edə bilərik:

- Bir çox ölkələrdə kommersiya banklarının mənfəət vergitutma sistemi, qayda olaraq, korporativ vergitutma sistemi ilə bağlıdır;
- Bankların xaricdəki gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsi qaydası Rusiya Federasiyasında müəyyən edilmiş vergitutma praktikasına oxşar bir çox haldır. ABŞ-da, məsələn, korporativ gəlir vergisi üzrə vergi bazası bənzər bir metoddan istifadə edərək müəyyən edilir;
- İnkişaf edilmiş kapitalist ölkələrdə bankların gəlirləri üzrə vergi dərəcələri Rusiya Federasiyasının qüvvədə olan vergi dərəcəsinə nisbətən çox yüksəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, banklar üçün gəlir vergisi dərəcələrini daim aşağı səviyyədə saxlamaq düzgün olmazdı. Bank sisteminin bərpası ilə onlar xarici təcrübə əsasında qaldırılmalıdırlar, lakin xüsusilə kiçik banklar və yeni yaradılmışlar üçün bəzi vergi imtiyazları tətbiq edilməlidir;
- Rusiya Federasiyasında, dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, bank əməliyyatları ƏDV tətbiq edilmir.

II FƏSİL. BANK ƏMƏLİYYATLARININ VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Bank gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsinin hüquqi əsaslarının araşdırılması

“Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri” adlı dərs vəsaitində göstərilir ki, “... “dövlət - vətəndaş”, “dövlət - təşkilat” münasibətlərinin vergi müstəvisində təşəkkül etməsi yolu siyasi qarşıdurmalar və müqavilələrdən keçsə də, ... vergiyə iqtisadi-hüquqi əlaqələr sistemi kimi baxmaq... daha düzgündür” (Hüseynov A., Zeynalov V., 2012, s.137). Bu yanaşmanı səhv saymaq olmaz və aydındır ki, “dövlət vergi sistemi vətəndaş və korporasiyaların ümumi gəlirinin bir qisminin özgəninkiləşməsinin... imperatif şəklidir...” Qanun və ya məcəlləyə istənilən vergi növünün dərəcəsini, ödənilmə formasını və s.-ni təyin edir. Praktik vergitutma işi bu əsasda qanunvericilik əsasında formalaşır.

Vergitutmanın qanunverici əsasları praktik vergi işinin təşəkkülü prosesinin əsas həlqəsidir. Əksər araşdırmalarda da məsələyə - vergitutmanın hüquqi əsaslarının vergitutma işinin görülməsindəki əhəmiyyətinə bu cür yanaşılır və müəyyən olunur ki, dövlət... maliyyə sisteminin, həmçinin vergi sisteminin fəaliyyəti “...tam hüquq kontekstində ... məhdudlaşdırılmalıdır” (Hüseynov A., Zeynalov V., 2013: s. 232). Vergi nəzəriyyəsinə aid kitablarda qeyd edilir ki, “...vergi sistemi - vətəndaş və korporasiyaların ümumi gəlirinin bir qisminin özgəninkiləşdirilməsinin imperativ formalarıdır...” Ölkəmizin nümunəsində praktik vergitutmanın kredit qurumları sektorundakı fəaliyyəti də iqtisadi aspektlərdən dəyərləndirildi. Bir çox məsələlərsə, hələlik aydınlığa qovuşmayıb. Nəzərə alınmayan bir məqam da var ki, vergi “iqtisadi-hüquqi kateqoriyadır” (Hüseynov A., Zeynalov V., 2013: s.137). Praktik vergitutmanın imperativ hüquqi normalar əsasında reallaşdığını və qeyd olunan məsələləri əsas götürsək, bank prosedurlarının vergiyə cəlb edilməsində qanunverici əsasların faydalı olduğunu irəli sürməliyik. Bu səbəbdən də bank prosedurlarından vergitutmanın hazırki hüquqi əsaslarının tədqiq edilməsi bu prosedurların vergiyə cəlbinin modern durumunun dəyərləndirilməsini dolğunlaşdırardı.

Aydındır ki, 2008-ci il oktyabr ayının 28-də “Bankların, sığorta və təkrar sığorta müəssisələrinin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəlməsinin stimullaşdırılması barəsində” AR-nın Qanunu qəbul edilmişdir (Bankların, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı Bakı şəhəri, 11 noyabr 2008-ci il № 43).

Bu Qanuna görə bankın, sığorta və təkrarsığorta müəssisənin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına istiqamətlənmiş qismi 2009-cu il yanvar ayının 1-dən 3 il müddətinə mənfəət vergisindən azaddır.

Sözügedən bu Qanunun qəbul olunmasında əsas məqsəd maliyyə sahəsinin tərəqqisinin intensivləşdirilməsi, bank və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin artması, o cümlədən bankların, sığorta və təkrarsığorta müəssisələrinin ödəmə bacarığının möhkəmləndirilməsi və bu müəssisələrin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəlməsinin stimullaşdırılmasıdır.

Bununla bağlı, bankların vergiyə cəlb edilməsi əlamətlərini gözdən keçirmək məqsəduyğundur. Ölkə iqtisadiyyatının bütün istiqamətlərində və maliyyə-kredit sektounda vergiyə cəlb edilmə, fəaliyyətin yerindən və yaxud növündən asılı olmayaraq, vergitutmanın eyni prinsipləri ilə tətbiq olunur. Vergitutmanın mühüm prinsipləri AR-nın Vergi Məcəlləsi ilə təyin edilmişdir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2017):

- vergitutmanın ümumi və ədalətli olması;
- vergilərin iqtisadi cəhətdən şərtləndirilməsi;
- hamının Konstitusiyə hüquqlarının və azadlıqlarının təşkilinə əngəl olan vergilərin təyin olunmasına imkan yaradılmaması;
- AR-nın vahid iqtisadi məkanını pozan vergilərin təyin olunmasına imkan yaradılmaması;
- heç bir şəxsin qazandığı mənfəətdən eyni növ vergini bir dəfədən çox ödəməyə məcbur olunmaması;

– vergilərin siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında olan başqa əlamətlər əsas hesab etməklə təyin oluna bilməməsi və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməməsi;

– mülkiyyət formasından və yaxud fiziki kəslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın mövqeyindən asılı olaraq vergilərin fərqli dərəcələrinin təyin olunmasının qadağan olunması;

– fiziki və hüquqi kəslər üçün vergilərə aid normativ hüquqi protokollarla tanış olmaq imkanının təmin olunması;

– sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinin sövq edilməsi.

Banklar və bank əməliyyatlarının müxtəlif növlərini həyata keçirən kredit təşkilatları tərəfindən ödənilən vergilər hansılardır?

Aydındır ki, “AR-da banklar və bank fəaliyyəti barəsində” (AR-da banklar və bank fəaliyyəti barəsində AR-nın Qanunu , Bakı şəhəri, 7 avqust 1992-ci il. № 262). AR Qanununa görə bank qurumlarının göstərəcəyi fəaliyyət növlərinin sayı məhdudlaşdırılmışdır. Bu səbəbdən də AR-da mövcud olan banklar və bank prosedurlarının müxtəlif növlərini tətbiq edən kredit qurumları yerinə yetirəcəkləri fəaliyyət növlərinin əlamətindən asılı olaraq, Vergi Məcəlləsində düşünülmə 9 növ vergidən ancaq 4-nün mənfəət vergisinin, ƏDV-nin, mülk və torpaq vergilərinin ödəyiciləri ola bilərlər.

Mənfəət vergisi. Vergi Məcəlləsinə görə, mənfəət vergisini rezident və qeyri-rezident hüquqi kəslər, həmçinin banklar və bank prosedurlarının müxtəlif növlərini yerinə yetirən kredit qurumları ödəyirlər. Mənfəət vergisinə əsasən vergitutma obyekt hüquqi kəsin hesabat ilində qazandığı mənfəətdən təşkil edilmişdir.

Rezident bankın və bank prosedurlarının ayrı-ayrı növlərini tətbiq edən kredit təşkilatının vergi tutulan mənfəəti dedikdə, onun qanunvericiliklə təyin edilən fəaliyyətindən qazandığı gəliri ilə VM-nə görə sözüne etdiyimiz gəlirin qazanılmasına sərf edilən xərcləri arasındakı fərq nəzərdə tutulur.

AR-da özünün daimi nümayəndəliyi hesabına fəaliyyət göstərən qeyri-rezident bank bu fəaliyyətdən qazandığı mənfəətindən, başqa sözlə desək daimi

nümayəndəliyi ilə əlaqədar Azərbaycan mənbəyindən qazandığı ümumi gəlirinin VM-i nəzərə alaraq həmin gəlirin qazanılmasına sərf edilən bütün xərclər çıxıldıqdan sonra qalan dəyərindən vergi ödəyir. Qeyri-rezident bankın daimi üzvləri ilə əlaqəli olmayan ümumi gəliri VM-nin 125-ci maddəsində qeyd edilən situasiyalarda ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb edilir.

Digər mənfəət vergisi ödəyicilərində olduğu kimi, bankın və bank prosedurlarının müxtəlif növlərini tətbiq edən kredit qurumunun mənfəətindən vergi 20 % dərəcə ilə tutulur.

ƏDV. Vergi qanunverciliyinə müvafiq şəkildə, maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi ƏDV-dən azaddır. Vurğulayaq ki, Vergi Məcəlləsinin 13.2.14-cü maddəsinə görə, maliyyə xidmətləri dedikdə, aşağıdakılar başa düşülür:

- kreditlərin, maliyyə lizinzi prosedurlarının, kredit təminatlarının və pul-kredit prosedurlarında hər hansı girov və yaxud lombard təminatının təqdim olunması və geri qaytarılması, həmçinin krediti və yaxud təminatı vermiş şəxsin kreditləri və kredit təminatlarını idarə etməsi;

- alıcıların depozitlərinin və hesablarının idarə olunması, tədiyələr, köçürmələr, borc məsuliyyətləri və tədiyə vasitələri ilə əlaqədar prosedurlar;

- qanuni tədiyə vasitələri olan valyutanın, pul vəsaitlərinin tədavülü ilə əlaqədar prosedurlar;

- səhmlərin, sertifikatların, veksellərin, çeklərin, istiqraz və rəqəllərinin və başqa sənədlərin tədavülü ilə əlaqədar prosedurlar. İnkassasiya xidmətləri və yaxud banknotların, sənədlərin və yaxud başqa qiymətliyələrin olduğu kimi saxlanması və ya onların müdafiəsinin həyata keçirilməsi üzrə xidmətlər maliyyə xidmətlərinə aid olmur;

- törəmə maliyyə mexanizmləri ilə əqdlərə, forvard sazişlərinə, opsiyonlara və analogi sazişlərə aid prosedurlar;

- investisiya fondlarının idarə olunması ilə əlaqədar xidmətlər.

Vergi Məcəlləsinin 175.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq ƏDV-dən xilas olan, yaxud ƏDV-ə cəlb olunmayan prosedurlar aparan şəxslər tərəfindən məhsullar

alınarkən bu maddə ilə təyin olunmuş formada ödənilmiş ƏDV dəyəri əvəzləşdirilmir.

ƏDV təqdim olunmuş məhsulların dəyərindən 18 faiz dərəcə ilə hesablanır.

Mülk vergisi. Mülkiyyətində mülk vergisinin vergitutma obyektləri hesab edilən rezident banklar və AR-da özünün daimi üzvlüyü vasitəsi ilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident banklar mülk vergisinin ödəyiciləridir.

Bankların və bank əməliyyatlarının müxtəlif növlərini icra edən kredit qurumlarının əmlak vergisinin vergitutma obyekti dedikdə, onların balansında olan mühüm vəsaitlərin orta illik dəyəri nəzərdə tutulur

Torpaq vergisi. AR-nın ərazisində mülkiyyətində yaxud istifadəsində torpaq sahəsi olan rezident və qeyri-rezident banklar torpaq vergisinin ödəyiciləridir. Bu vergi növü torpaq istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin mümkün nəticələrindən asılı olmadan, torpaq sahəsinə əsasən hər il sabit tədiyə formasında hesablanır.

Torpaq vergisi torpaq sahəsinin təyinatından və yerləşdiyi regiondan asılı olaraq, Vergi Məcəlləsinin 206-cı maddəsi ilə müəyyən edilən dərəcələrlə mülkiyyətdə və ya istifadədə olan torpağın sahəsindən hesablanır. Vurğulayaq ki, Vergi Məcəlləsinin 206.3-cü maddəsinə müvafiq şəkildə sənaye, inşaat, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və başqa yaşayış fondlarının həyata salınan sahələrinin əhatə etdiyi torpaqlar üzrə torpaq sahəsinin hər 100 m² - na görə müvafiq dərəcələr tətbiq olunur.

Vergi Məcəlləsinin 111-ci maddəsinə uyğun şəkildə əgər məhsulların təqdim oluması, işlərin icrası və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı gəlir əvvəllər sahibkarlıq fəaliyyətindən qazanılan ümumi gəlirə əlavə edilmişdirsə, vergi ödəyicisi onlarla əlaqəli ümüdsiz borc dəyərini gəlirdən çıxmaq ixtiyarına sahibdir. Ölkəmizdə işləyən kredit qurumları isə Mərkəzi Bank tərəfindən təyin olunmuş qaydaya müvafiq aktivlərin təsnif edilməsinə əsasən xüsusi ehtiyat fondunun ərsəyə gəlməsinə aid məbləği bütünlüklə xərclərə aid edirlər. Bank olmayan başqa təsərrüfat subyektlərindən fərqli olaraq, banklar xüsusi ehtiyat fondunu aktivlərin hər biri üçün, o cümlədən ümüdsiz olmayan aktivlər üçün yaradırlar ki, nəticədə bu onların işləməsinə daha sərfəli imkan yaradır.

Vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə bankların və bank prosedurlarının müxtəlif növlərini həyata keçirən kredit qurumlarının məsuliyyəti nə cürdür?

Aydınır ki, vergi qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, dövlət qeydiyyatı vergi idarələri tərəfindən aparılan hüquqi şəxslər, həmçinin xarici kommertiya hüquqi şəxsinin nümayəndəlik və filialları dövlət qeydiyyata düşməsi barəsində ərizə ilə birgə və yaxud qeydiyyata düşməkdən sonra müəyyən vaxt, başqa vergi ödəyiciləri isə uçota salınması barəsində şəhadətnaməni əldə etdikdən sonra bank idarəsində hesab açmaq üçün vergi orqanına ərizə verir. Vergi idarəsi bu ərizə əsasında vergi ödəyicisinə iki gün ərzində şəhadətnamə-dublikat verir. Vergi ödəyicisinin büdcəyə vergilər, %-lər və maliyyə sanksiyaları üzrə borcu yoxdursa, bu şəhadətnamə-dublikat qeyd olunan vaxtda verilir. Vergi ödəyicisi tərəfindən gözdən keçirilən qaydalara riayət edilmədikdə, bu vergi ödəyicisinə sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirən hüquqi və fiziki kəslərin hesablaşma hesabı və yaxud başqa hesablar açması səbəbilə hər açılmış hesab üçün 400 manat dəyərində maliyyə cəza tədbiri tətbiq edilir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən hüquqi və fiziki şəxslərin milli və ya xarici valyutada cari və yaxud başqa digər hesablarında vəsait olduqda, onun vergilərin ödənilməsinə dair tapşırıqlarını, həmçinin vergilər üzrə borcların, %-lərin və maliyyə cəza tədbirlərinin vergi ödəyicisinin hesabından MM-də düşünülmüş ödənişlərin növbəliyinə uyğun şəkildə tutulması barəsində vergi idarələrinin sərəncamlarını icra etmədiyinə görə – icra olunmamış həmin ödəmə tapşırıqlarında və yaxud sərəncamlarda göstərilən məbləğin 20 %-i dəyərində maliyyə cəza tədbiri tətbiq edilir.

Bununla yanaşı, vergi qanunvericiliyi ilə təyin olunan situasiyalarda vergi ödəyicisindən banka və yaxud bank prosedurlarının müxtəlif növlərini həyata keçirən başqa kredit təşkilatına uyğun tapşırıq və yaxud sərəncam verildiyi gündən bu günlər üçün vergi ödəyicisinə faiz hesablanmır.

Bank və bank prosedurlarının müxtəlif növlərini tətbiq edən kredit təşkilatlarına verilən vergi güzəştləri hansılardır?

Vurğulamaq lazımdır ki, AR-da maliyyə-kredit siyasətini yürüdən AMB və bankın qurumları AR-nın VM-ə əsasən mənfəət, mülk və torpaq vergilərini ödəməkdən azaddırlar. AR-nın Milli Bankının qanunvericiliklə düşünülmüş funksiyasının icra edilməsi ilə əlaqədar mal idxalı, iş icra edilməsi və xidmət təqdim edilməsi ƏDV-dən azaddır. VM-nə görə bank qurumlarının təqdim etdikləri maliyyə xidmətləri, milli və ya xarici valyutanın, o cümlədən sənədlərin göndərilməsi və yaxud import edilməsi ƏDV-dən xilas edilir.

Vurğulayaq ki, Vergi Məcəlləsinin 165.1.5-ci maddəsinə uyğun olaraq qızıl və digər qiymətliyə AR-nın Milli Bankına göndərilməsi “0” dərəcə ilə ƏDV-nə cəlb edilir.

Banklar və bank fəaliyyətinin müxtəlif növlərini tətbiq edən kredit qurumları fəaliyyətinin əlamətlərinə əsasən VM ilə banklara qanunvericiliyə uyğun şəkildə aktivlərin təsnifatı üzrə xüsusi ehtiyat kapitallarının yaradılmasına aid edilən məbləğlərin uyğun icra hakimiyyəti idarəsi tərəfindən təyin olunmuş formada gəlirdən çıxmaq ixtiyarı verilmişdir.

O cümlədən, yuxarıda göstərilən xüsusi güzəştlərdən əlavə, banklar və bank fəaliyyətinin müxtəlif növlərini həyata keçirən kredit qurumları sahibkarlığın və investisiya fəaliyyətinin tərəqqi etdirilməsi üçün düşünülmüş başqa güzəştlərdən də VM ilə təyin olunmuş formada istifadə etmək hüququna sahibdirlər.

Vergi qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, vergi ödəyicisi vergi öhdəliyini uyğun Məcəllə ilə təyin olunmuş müddətdə icra etməkdə vergi idarəsi hesablanmış və ya yenidən hesablanmış vergilərin, %-lərin və tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirlərinin 5 gün ərzində ödənilməsinə aid vergi ödəyicisinə bildiriş göndərir. Vergi ödəyicisinin hesabladığı yaxud yenidən hesablanmış vergilər, faizlər və ya tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirləri bildirişdə göstərilən müddətdə ödənilmədiyi zaman, vergi idarəsi vergi ödəyicisinin milli və yaxud xarici valyutada cari və yaxud başqa hesablarından vergilər üzrə borcların və %-lərin, tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirlərinin dövlət büdcəsinə daxil edilməsi üçün banka və yaxud başqa kredit təşkilatına ödəniş sənədi olan sərəncam verir. Vergi ödəyicisinin milli və ya xarici valyutada cari və yaxud başqa hesablarında vəsait olmadıqda və yaxud

vergilər üzrə borcların və faizlərin tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirlərinin ödənilməsinə kifayət etmədikdə, vergi idarəsinin sərəncamı bankda və yaxud başqa kredit qurumunda saxlanılır və onun hesablarına vəsait daxil olduqca yerinə yetilir.

Vurğulayaq ki, Vergi Məcəlləsinin 65.8-ci maddəsinə müvafiq, vergi idarələri tərəfindən verilmiş sərəncam bir neçə bank yaxud kredit təşkilatına verildikdə və vergilərə əsasən borclar və %-lər vergi ödəyicisinin müəyyən milli və yaxud xarici valyutada cari və yaxud başqa hesablarından dövlət büdcəsinə alındıqda, vergi idarəsi başqa banklara və yaxud kredit qurumlarına verilən fərmanların geri qaytarılmasını həyata keçirir.

Vergi idarələrinin vergilər üzrə borcların və %-lərin dövlət büdcəsinə alınması barəsində sərəncamları bank və digər kredit təşkilatı tərəfindən AR-nın Mülki Məcəlləsində düşünülmüş ödənişlərin növbəliliyi ardıcılığına müvafiq olaraq yerinə yetirilir.

Vergi qanunvericiliyinin pozulması durumlarının əngəllənməsi üçün vergi qanunvericiliyi ilə banklar və bank prosedurlarının müxtəlif növlərini tətbiq edən başqa kredit qurumları qarşısında bir sıra funksiyalar qoyulmuşdur. Nəticədə, VM-nin 75-ci maddəsinə uyğun olaraq banklar və bank prosedurlarının müxtəlif növlərini həyata keçirən başqa kredit qurumları borcludurlar:

- ancaq vergi idarələri tərəfindən vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi verildiyini təsdiqləyən qiymətli kağızlar verildikdən dərhal sonra hüquqi kəslərə və sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi şəxs yaratmadan göstərən fiziki kəslərə hesablaşma hesabları və ya başqa hesablar açmağa, bank sənədlərində həmin eyniləşdirmə nömrəsi qeyd edilmədikdə hesablar üzrə əməliyyatlar icra etməməyə;

- hüquqi kəslərin və sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi şəxs yaratmadan tətbiq edən fiziki kəslərin öz hesablaşma, valyuta və yaxud başqa hesablarından vergilərin ödənilməsi haqqında ödəmə tapşırıqlarını yerinə yetirməyə;

- hüquqi kəslərin və sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi kəs yaratmadan göstərən fiziki kəslərin hesablaşma və yaxud başqa hesablarından vəsaitin tutulması üzrə prosedurların aparıldığı gün vergi dəyərlərini müvafiq büdcəyə keçirməyə.

Vergi ödəyicisinin qanunvericiliklə təyin olunmuş formada gəlirlərinin və xərclərinin uçotunun olmaması, mühasibat və hesabat sənədlərinin məhv olunması durumları ortaya çıxdıqda, o cümlədən vergi bəyannamələri təyin edilmiş müddətdə təqdim olunmaqda və yaxud vergi yoxlamasının edilməsi zamanı vergi ödəyicisi tərəfindən vergi idarələrinin vəzifəli şəxslərinə sənədlər təqdim olunmadıqda, onlara ərazi və yaxud binalara daxil olmağa icazə verilmədikdə, vergi ödəyicisinin vergi öhdəliklərini təyin etmək üçün vergi idarələri müvəkkil banka yazılı bildiriş göndərməklə sözügedən bankın xidmət etdiyi müəyyən hüquqi şəxsin və yaxud fərdi sahibkarın bank hesabı və prosedurları haqqında qanunvericiliyə müvafiq olaraq informasiya almaq hüququna sahibdirlər.

Müvəkkil bank vergi idarəsi tərəfindən göndərilən bildirişi aldıqdan sonra həmin bildirişdə göstərilən məlumatların vergi orqanına veriləcəyi barədə 5 gün içində hüquqi şəxsə və fərdi sahibkara rəsmi informasiya ötürməlidir..

Hüquqi şəxsə və fərdi sahibkara rəsmi informasiya göndərildikdən sonra 15 gün müddətində bildirişdə göstərilən informasiyaların verilməsinə etiraz olunması barəsində hüquqi şəxsin və fərdi sahibkarın ərizəsinə məhkəmədə bir daha baxılacağı haqda aidiyyətə məhkəmədən informasiya daxil olmadıqda, müvəkkil bank hüquqi şəxsin və fərdi sahibkarın hesabları yaxud əməliyyatları haqqında informasiyanı vergi idarəsinə göndərir. Başqa hallarda hüquqi şəxsin və fərdi sahibkarın hesabları yaxud əməliyyatları haqqında informasiya verilməsinə imkan verilmir.

2.2.Kredit təşkilatlarında vergi ödənişlərinin dinamikası və strukturunun mövcud vəziyyətinin təhlili

Yer üzündə bankların rolu iqtisadiyyatın tərəqqisində xüsusi rol oynayır. Banklar, eyni zamanda iqtisadi fəaliyyətdə də stimül verəcək təsirə sahibdir. Bank fəaliyyətinin ümumilikdə vergiyə cəlb olunması amili vergi daxilolmalarında xüsusi əhəmiyyət daşıdığından, büdcənin təşəkkülündə bankların rolu xüsusilə qeyd edilməlidir. Banklar ölkənin iqtisadi tərəqqisində stimül rolunu oynayır. Son

dövlərlərdə dövlətimizdə büdcə daxilolmalarında bankların rolu artmaqdadır. Vurğulayaq ki, vergi orqanları ilə əlaqədə banklar 3 mövqedən özlərini göstəririlər:

I Müstəqil vergi ödəyicisi kimi;

II Dövlət və vergi ödəyicisi arasında vasitəçi kimi;

Vergi ödəyicilərinin vergiləri dövlət büdcəsinə banklar vasitəsilə ödəməsi və yaxud banklar tərəfindən vergi ödəyicisi haqqında vergi idarəsinin istədiyi informasiyaların verilməsi prosesi nəzərdə tutulur.

III Vergi agentı kimi.

Məlumdur ki, Banklarla vergi idarələri arasında münasibətlər vergi sistemində xüsusi yer tutur. Bu əlaqələrin özünəxaslığı özünü o zaman göstərir ki, qarşılıqlı əlaqələr bankların, o cümlədən onların müştərilərinin maraqlarına toxunur.

Kredit təşkilatlarında vergi cəlb edilməsinin hazırkı durumunu dəyərləndirməzdən əvvəl bu qurumların əsasını - bank sahəsinin özünün tərəqqisini xarakterizə edən bir sıra göstəricilərlə tanış olmaq məqsədəuyğun sayıla bilər. Ölkəmizdə bank sahəsinin tərəqqi dinamikası stabil müsbət olaraq qalmaqda davam edir. Son 15 ildə bank sisteminin aktivləri 20 dəfədən çox artıb. Son 10 ildə isə orta artım dinamikası stabil olaraq 40 faizdən yuxarı göstərici ortaya qoyub.

Bank sahəsinin, iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsi ilə işlədiyini düşünsək, onda aktivlərin qeyri-neft sahəsi üzrə ÜDM-in həcminə olan nisbətinin 72 faiz olduğunu vurğulamalıyıq. 2008-ci ildə global maliyyə böhranını müşahidə edilsə də, həmin dövrdən bəri AR-da bank sisteminin ümumi dərinliyi stabil olaraq artım göstərmişdir. Ölkədə kredit fəallığı yüksək olaraq qalır - ölkədə işləyən bankların kredit portfelinin qeyri-neft sahəsi üzrə ÜDM-un həcminə olan nisbəti artıq 50%-i aşır. Kapital bazası sabitdir. Bankların ümumi kapitalı isə qeyri-neft sahəsi üzrə ÜDM-un həcmi ilə nisbətdə, iki faiz bəndi artmaqla, 15 faizə qalxmışdır. Ölkənin iqtisadi artım tempinə diqqət etsək, bank sahəsi üzrə artım göstəricisinin ölkənin iqtisadi artım tempini 2 dəfədən çox aşdığını müşahidə edə bilərik

2014-cü il may ayının 1-nə əsasən, ölkəmizdə işləyən 43 bank üzrə ümumi aktivlərin həcmi 22 milyard manat, kredit portfeli - 16,25 milyard manat, toplam kapitalın həcmi - 3,61 milyard manat olmuşdur ("Vergi xəbərləri".-2017.-№8.-S.48-56.)

Ölkəmizin bank sisteminin tərəqqi strategiyasının əsasını sərbəst maliyyə sərvətlərinin mobilizasiyası, maliyyə sərvətlərinin investisiya formasında real sahəyə transformasiyası və daha təsirli şəkildə paylaşdırılması əhatə edir. Nəticədə bank sisteminin özünün keyfiyyətə yeni tərəqqisinə, modern bank texnologiyalarının tətbiqinə, inkişaf etmiş və sabit qanunvericilik bazasının yaranmasına və s. islahatlara tələbat var. Bu nöqteyi-nəzərdən bank sisteminin tərəqqisinə təsir göstərən vergitutma mexanizmi və nəzarət funksiyalarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində bəzi işlər görülməlidir.

Vergi idarələri tərəfindən müştərilərin bank filiallarında olan hesablaşma hesablارına vergi və tədiyyələrin ödənilməsinə görə təqdim edilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi durumunu yaxşılaşdırmaq şərtidir. Adətən icra sənədləri bankların bütün filialları tərəfindən hər hansı hüquqi əsas olmadan geri verilir və bankın baş ofisinə qaytarılması tövsiyə edilir. Bankın baş ofisi tərəfindən isə bu sənədlər müxtəlif nədənlərə görə filiallara vaxtında göndərilmir. Bu səbəbdən də sənədlərin yerinə yetirilməsi müddəti süni olaraq uzadılır. Bu problemin həll edilmə metodu yolu kimi AMB-ın ölkədə fəaliyyət göstərən banklara vergi idarələrinin icra sənədlərinin qanunvericilikdə düşünülmüş formada qəbul edilməsi tapşırığının verilməsi şərtidir.

Əlavə olaraq, bank prosedurlarının aparılması üçün verilmiş lisenziyaları geri alınmış kredit təşkilatlarının büdcə ilə son haqq-hesabların edilməsi vaxtında həyata keçirilməlidir. Lisenziyalar təzədən alındıqda banklar tərəfindən qanunvericiliyə müvafiq olaraq ləğvetmə komissiyası ərsəyə gəlir və həmin komissiyanın işi bitdikdən sonra bank büdcə ilə son haqq-hesablar aparmalıdır. Lisenziyaları geri çağırılmış bir çox kredit qurumlarında uyğun komissiyalar bu günədək yaradılmamış, ərsəyə gətirilsə də onların fəaliyyəti hal-hazırda bitməmişdir. Buna görə bu kimi kredit qurumları ilə büdcə ilə son haqq-hesabları aparmaq vergi idarələrinin imkanı xaricindədir. Lisenziyaları geri

çağırılmış kredit qurumlarında ləğvetmə komissiyasının ərsəyə gəlməsinin, ləğvetmə prosesinin icrasına və bitməsinə nəzarət vəzifələrinin gücləndirilməsi vasitəsi tərtib edilməlidir.

Cədvəl 4. Kredit təşkilatlarından vergi daxilolmalarının strukturu və dinamikası

	2013	2014	2015	2016	2017
ƏDV, min manatla, Cəmi daxil olmalarda payı,%-lə	157.35	138.83	298.65	283.4	380.8
Torpaq vergisi, min manatla, Cəmi daxilolmalarda payı,%-lə	3.24	4.5	3.1	2.1	3.7
Əmlak vergisi, min manatla, Cəmi daxilolmalarda payı,%-lə	210.25	154.74	158.76	308.5	809.3
Mənfəət vergisi, min manatla Cəmi daxilolmalarda payı,%-lə	2876.03	1495.5	1374.6	4572.3	12044.5
Cəmi vergi daxilolmaları, min manatla	3246.85	1793.35	1834.57	5166.3	13238.7

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>

4 sayılı cədvələ görə 2013-2017-ci illərdə kredit qurumlarından vergi daxilolmaları davamlı olaraq artır. 2014-ci ildə bu artım 81,3 faiz, 2015-cü ildə 114 faiz, 2016-cı ildə 134 faiz, 2017-ci ildə isə 217 faiz olub. Ölkə üzrə isə 2015-ci ildə vergi daxilolmaları 2014-cü ilə müqayisədə 121,2 faiz artıb. 2016-cı ildə bu artım 122,3 faiz, 2017-ci ildə 143,0 faiz olub.

Kredit qurumlarının fəaliyyətinin ciddi nizamlanması bank sahədən vergi daxilolmalarının dinamik artımını əsaslandıran amillərdəndir.

Cədvəl 5. Bankların vergi ödənişlərinin strukturu və dinamikası (2014-2017-ci illər)

	2014	2015	2016	2017
Mənfəət vergisi	22545.6	56264.5	62070.5	69457
ƏDV	445.2	2043	7111.5	2433.7
Torpaq vergisi	3.4	35	5.3	12.5
Əmlak vergisi	1081.4	1344.3	1685.7	2243.5
Yol vergisi	33.4	20.4	47,8	105.7
Şair vergi daxilolmaları	14.2	8.5	15.1	19.5
Cəmi vergi daxilolmaları (min manat)	24162.8	59623.2	70784.1	74262.1

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>

5 sayılı cədvələ görə, 2014-2017-ci illərdə bank sahəsindən vergi daxilolmalarının həcmində artım nəzərə çarpır. 2015-ci ildə artım 2,5 dəfəyə, 2016-cı ildə 19,2 faizə, 4,5 faizə bərabər olub. Məsələn, 2015-ci ildə vergi daxilolmalarının həcmi 1,7 dəfə çoxalıb. 2017-ci ildə isə 30% -ə qədər aşağı düşüb. Bu mərhələdə də həm bank sahəsinin dinamik tərəqqisi, həm də bank sahəsinin vergidən yayınma imkanlarının məhdudluğu bu sferanın vergi yükünü azaltmayıb.

Kredit qurumlarından vergi tutmanın durumunu daha konkret dəyərləndirmək üçün bu sferadakı vergi yükünü iqtisadiyyatın başqa sahələri ilə müqayisəli şəkildə analiz etmək səmərəlidir. Elmi kitablarda təsərrüfat subyektlərinə aid olan vergi yükünün təyin olunmasının ayrı-ayrı metodikalarına rast gəlinir. Onlar arasındakı fərq vergi yükünün hesablanması zamanı daxil edilən vergilərin sayı, o cümlədən vergi dəyərlərinin müqayisə olunması integral göstəricinin ayırd edilməsi kimi mühüm komponentlərin təyin olunmasında yaranır. Belə ki, banklarda vergi yükünün analizi nəticəsində gəlir qrupları və vergilərin ödənilmə mənbələri üzrə maraqlı, praktik əhəmiyyətli göstəricilər əldə edilir. Məsələn, müəyyən bir şirkətdə analizin edilməsi zamanı qeyd edə bilərik ki, vergilər şirkətdə yaradılan qiymətin 40 faizini, bölünən mənfəətin 70 faizini təşkil edir. İstehsal edilən əlavə dəyərin hər bir manatının 15 faizini əmək haqqı, 27 faizini amortizasiya ayırmaları, 8 faizini xalis mənfəət, 8 faizini qeyri-satış prosedurları üzrə itkilər, 43 faizini isə vergilər əhatə edir.

Sözügedən bu yanaşma əsasən bütün vergilərin dəyərinin müəssisənin mənfəəti ilə müqayisə edilməsinə əsaslanır. Real situasiya müəssisə tərəfindən heç bir vergi verilməyən hal ilə müqayisə edilsin. Bu üsulla da vergi yükünün ağırlığı müəyyən edilir.

Aşağıdakı işarəmələrdən istifadə edək:

G – məhsulun təqdim edilməsindən gəlir (gəlirlərdən çıxılan xərclər + mənfəət);

X – təqdim edilən məhsulun istehsalına sərf edilən vəsaitlər;

M_f – vergilər çıxılmaqla müəssisənin sərəncamında qalan faktiki mənfəət.

Vergi ağırlığı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_v = \frac{G - X - M_f}{G - X} \cdot 100$$

$$K_v = \frac{G - X - M_f}{M_f} \cdot 100$$

burada K_v – vergi yüküdür.

1 və 2-ci düsturları verilən vergilərin toplam dəyərinin şirkətin sərəncamında qalan azad mənfəətdən neçə dəfə fərqləndiyini ifadə edir.

Bu yanaşmanın mühüm müddəaları bu cürdür:

ƏDV və aksizlər müəssisənin mənfəətinin kəmiyyətinə təsir edən vergilər kimi düşünülür.

ƏDV və aksizlər üzrə vergi ağırlığını dəyərləndirmək üçün onları kreditor borcları və yaxud balansın valyutası ilə müqayisə etmək vacibdir. Vergilərin dəyərini ödəmə mənbəyi ilə müqayisə etmək mühümdür.

Sözügedən metodika bilavasitə vergilərin müəssisələrin maliyyə durumuna təsirinin analizinin kəsərli vasitəsi təsirini bağışlayır, lakin bilirik ki, dolayı vergilər ƏDV-nin və aksizlərin təsirini yetərincə dəyərləndirməyə imkan vermir. Bu vergilər müəssisənin mənfəətinin kəmiyyətinə təsir göstərir, lakin onların təsir dərəcəsi bir o qədər də nəzərə çarpmır (Беспалов, М.В., 2013: s. 36.)

Dolayı vergilərin müəssisənin vergi ağırlığının kəmiyyətinə təsirinin dəyərləndirilməsi məsələsi çözülmüşdür. Məlumdur ki, dolayı vergilərin verilməsinin uyğunlaşdırılması daha asandır. Vergini ödəyən müəssisə onu məhsulun dəyərinə əlavə edir və nəticədə onu istehlakçıların üzərinə qoyur. Lakin müəssisə məhsulun dəyərini ödəmə bacarıqlı tələbin imkan verdiyi həddə kimi qaldıra bilər. Əgər məhsulun verginin də daxil edildiyi qiyməti çox olarsa, o zaman tələb azalacaqdır: alıcıların bir qismi başqa istehsalçıların məhsullarını, bir başqa qismi isə əvəzedici məhsulları almalı olacaqlar. İstehsalçıları saxlamaq üçün şirkət qiymətlərin durumunu sabit saxlamaqla öz mənfəətini vergilərin dəyəri qədər azaltmalı olacaqdır.

Dolayı vergilər məhsulun dəyərinə, ona yaranan tələbə öz təsirini göstərir. Dolayı vergilərin yükü tələbin xarakterindən asılı olaraq satıcıların və alıcıların

üzərinə düşür. Məhsula elastik tələb olanda dolayı verginin böyük qismini satıcı daşımali olur, ona görə ki, o məhsulun dəyərini artırmaqla alıcılarını əldən verə bilər. Qeyri-elastik tələb olduqda isə satıcı verginin xüsusi dəyərini müştərilərin üzərinə qoymaq imkanına sahibdir, tələbin kəmiyyəti qiymətdən daha az asılıdır.

Kredit qurumlarından vergitutmanın modern durumunu daha düzgün dəyərləndirmək cəhətdən vergi elastikliyi əmsali hesablanır. Bu əmsal aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$e = \Delta X : X \times \Delta y : y$$

Burada: **e** - elastiklik əmsali;

X - vergi daxilolmalarının ilkin səviyyəsi;

ΔX - vergi daxilolmalarının artımı;

y - təsiri oyrənilən amilin kəmiyyəti;

Δy - təsiri oyrənilən amilin artımı.

Cədvəl 6. Kredit təşkilatlarının vergi yükünün iqtisadiyyatın bəzi sahələri üzrə vergi yükü ilə müqayisəsi

	2013	2014	2015	2016	2017
Kredit təşkilatları:					
Vergilər, mln, man	9.4	21.5	24.2	71.1	74.4
Mənfəət, mln, man	32.8	71.8	62.2	132.7	269.5
Vergi yükü:					
vergilər/mənfəə	0.27	0.31	0.38	0.54	0.27
Sənaye:					
Vergilər,mln,man	580.7	790.6	1674	2914	1786
Mənfəət,mln,man	944.2	1183.5	1881	11246	12472
Vergi yükü	0.62	0.68	0.87	0.25	0.13
Ticarət və xidmət:					
Vergilər	56.6	65.7	76	144.5	609.7
Mənfəət	100.3	130.9	126	126	174.7
Vergi yükü	0.55	0.56	0.56	1.16	3.4
Tikinti:					
Vergilər	53.4	94.2	96.3	166.5	323.5
Mənfəət	94.7	127.8	124.5	132.8	237.6
Vergi yükü	0.55	0.73	0.76	1.25	1.35
Cəmi:					
Vergilər,mln,man	1005.23	1426.6	2716	4548	4113
Mənfəət	1775.1	2132.1	2742	126	13954
Vergi yükü	0.55	0.68	0.98	60.47	0.4

Mənbə:Mərkəzi Bankın məlumatları. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2013, 2018

ÜDM müxtəlif sektorlar üzrə əlavə dəyər faktik məbləğlərlə götürülür və bu səbəbdən də öncəki təhlildən yetərincə fərqli görünən məqamlar üzə çıxır (Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev. 2011: s.73).

Cədvəl 7. Kredit təşkilatlarının vergi elastikliyinə digər sahələrlə müqayisəsi

	2013	2014	2015	2016	2017
Ticarət və xidmətlərdə vergi elastikliyi	1.0	0.6	0.5	1.6	3.8
Tikintidə vergi elastikliyi	0.4	2.2	0.2	1.4	2.3
Sənayedə vergi elastikliyi	2.4	1.2	1.7	2.3	-2.6
Kredit təşkilatlarının vergi elastikliyi	5.2	3.3	2.2	8.5	0.6
Ölkə iqtisadiyyatı üzrə vergi elastikliyi	1.1	1.4	2.2	2.2	-1.3

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi Bakı, Səda, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017

7 sayılı cədvəldən məlumdur ki, kredit qurumları sahəsi vergi elastikliyinə görə də başqa sahələrdən yüksəkdir. Nəticədə, ölkə üzrə ÜDM-in 1% artımı vergi daxilolmalarının da 1% artımı ilə müşayiət edilib. Ticarət və xidmət sektorunda ƏDV-nin 1% artımı belə bir meyl yaratmayıb. Kredit qurumları sahəsində isə 1% mənfəət artımı 3-5% vergi daxilolmaları artımı ilə nəzərə çarpıb.

Cədvəl 8. Kredit təşkilatları və bəzi başqa sahələrdə işləyən müəssisələr

		Kredit təşkilatları	Sənaye	Rəbitə	Ticarət	Nəqliyyat
2014	Zərərli işləyən müəssisələrin sektordakı xüsusi çəkisi, %-lə	9,4	6,8	0,2	7,4	1,3
	Zərərin məbləği, mln. man.	1,5	61,6	2,8	5,2	10,6
	Zərərin məbləğinin sektordakı mənfəətə nisbəti, %-lə	9,4	7,1	0,2	12,5	1,1
2015	Zərərli işləyən müəssisələrin sektordakı xüsusi çəkisi, %-lə	9,4	7,1	0,2	12,5	1,1
	Zərərin məbləği, mln. man.	1,1	65,6	7,6	8,2	23,7
	Zərərin məbləğinin sektordakı mənfəətə nisbəti, %-lə	3,1	7,1	6,3	8,2	5,5
2016	Zərərli işləyən müəssisələrin sektordakı xüsusi çəkisi, %-lə	3,55	356,7	28,4	21,6	56,5
	Zərərin məbləği, mln. man.	11,4	38,6	42,3	50,8	29,6
	Zərərin məbləğinin sektordakı mənfəətə nisbəti, %-lə	2,8	1,6	10,5	17,3	36,5
2017	Zərərli işləyən müəssisələrin sektordakı xüsusi çəkisi, %-lə	16,5	937,7	15	28,	154,8
	Zərərin məbləği, mln. man.	15,2	41,16	53,2	59,5	37,3
	Zərərin məbləğinin sektordakı mənfəətə nisbəti, %-lə	6,4	7,4	3,5	16,4	111,3

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin göstəricilərinə əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

8 sayılı cədvəlin informasiyalarından məlum olur ki, cəmi 7-8 təşkilatı ziyanə işləyən kredit sahəsinin 7,0-16 milyon manat səviyyəsində olur, ancaq ən azı 2500-3000 təşkilatı ziyanları işləyən icarətdə ziyanın dəyəri 28-47 milyon manat olur. Başqa sözlə, ticarət sektorunda zərərlə işləyən hər bir şirkətin orta ziyanı təxminən 1000 manatdan bir qədər yuxarı olur, kredit qurumları üzrə isə bu dəyər 340909 manat olur.

Kredit qurumlarının fəaliyyətinin effektivliyini müəyyən edən başqa bir məsələ ziyanə işləyən kredit qurumlarının sayı, birbaşa vergitutma ilə əlaqədar deyil və məlumdur ki, istənilən şirkətin mənfəəti başqa məsələlərlə - idarəetmənin effektivlik səviyyəsi, ölkədəki investisiya mühiti, iqtisadiyyatda olan tsiklik yeniliklər, enerji dəyərlərinin tərəddüdü, inhisarçılıq və yaxud rəqabət səviyyəsi və s.-lə təyin edilir. Ancaq vergitutmanın şirkətin maliyyə nəticələrinə qətiyyət təsir etmədiyini iddia etmək yanlışlıq olardı. Kredit qurumları sahəsində ziyanə işləyən şirkətlərin sayını başqa sahələrlə müqayisə etsək, təkrarən mənfəət vergisi faktoru ilə üzləşərik (Cədvəl 8).

Sonda ölkəmizdə kredit qurumlarında vergi ödənişlərinin dinamikası və strukturunun mövcud durumunun analizini edərkən, xarici kapitalları yüksək gəlir, siyasi və iqtisadi sabillik, o cümlədən səmərəli vergi mühiti cəlb etməsini nəzərə alaraq, ölkəmizin kredit sahəsi vergitutma nöqtəyi-nəzərindən müqayisələrdə göstərmək istədim.

Cədvəl 9. Azərbaycanda və xarici ölkələrdə kredit təşkilatlarında tətbiq edilən vergi dərəcələri

	Azərbaycan	ABŞ	Böyük Britaniya	Almaniya	Fransa
Mənfəət vergisi	20	30	33	45	33
ƏDV	0	0	0	0	0
Faiz gəlirləri və dividendlərə vergi	0	0	20	31.67	15
O cümlədən Qeyri-rezidentlər üçün	0	0	0	0	0-15
Məcburi ehtiyat normaları	0.5	3-10	0	2	2

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

9 sayılı cədvəlin informasiyalarına əsasən bir sıra məsələləri – ölkəmizdə depozit və kredit faizlərinin nisbətən yüksək olmasını əlavə etsək ölkəmizin kredit sektorunun yetərinə cəlbədiçi hesab etmək olar.

Beləliklə, kredit qurumları sahəsinin vergi cəlb olunmasının modern durumunun dəyərləndirilməsini tam yekunlaşdırı bilərik.

2.3. Kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Kredit qurumları sahəsində də menecmentin qarşısına qoyduğu məqsədi şirkətin dəyərini artırmaqdır və bu məqsədin həyata keçməsi üçün planlaşdırmanın təşkil və s. proseslər həyata keçirilir. Nəzəri mənbələrdən məlum olur ki, bu məqsədin həyata keçməsinin əsas ağırlığı maliyyə menecmentinin üzərinə düşür və vergi idarəetməsi maliyyə menecmentinin tərkib komponentlərindən biridir (Sadıqov M., Hüseynov A., Zeynalov V., 2013: s.45-47)

Hazırkı korporativ vergi menecmentinin mühüm məqsədinin qanuni üsullarla vergi məsrəflərini ən aza endirmək olduğunu vurğulayırıq.

Vergi xərclərinin azaldılmasının korporativ vergi menecmentinin fundamental problemi kimi xarakterizəsi nöqsanlı görünür və korporativ maliyyə menecmentinin bəzi yanaşmaları da bu cəhəti təsdiqləyir.

Azərbaycanın kredit sektorunda vergi menecmentinin modern durumu da bu fundamental əsasda dəyərləndirilməlidir və bu dəyərləndirilmələrdən öncə bir məqamı da göstərmək lazımdır. Vergi optimallaşdırılması şirkətin, həmçinin kredit qurumlarının təkcə vergi məsrəflərinin minimallaşdırılmasını tələb edir, vergi daxilolmalarının azaldılmasını istəmir. Bu çox prinsipial bir yanaşmadır və məsələnin, ümumiyyətlə, vergi ödənişlərinin azaldılması kimi dərkə ciddi bir yanlışlıqdır. Statistik cədvəllərdən məlum oldu ki, 2017-ci ildə kredit qurumlarından vergi daxilolmaları 2017-ci ilə nisbətən 217 faiz çoxalıb.

Vergi menecmentinin yetərinə əhatəli bir iş olmasını kiçik misallarla da göstərmək olar və misal üçün, vergi yükünün optimallaşdırılması nöqtəyindən nəzərdən fəaliyyət göstərilən yerin optimal seçilməsi haqqında məlumat

lazımlıdır. Nəticədə, ölkənin hər hansı kredit qurumu ABŞ sənədlər bazarında Lakin uyğun projekt hökumətlərarası müqavilənin olmadığı ölkələrdə gerçəkləşsə də bu cür bir risk mövcuddur. Vergi menecmentinin vəzifəsi və reallaşma sxemini aydınlaşdırmış və ölkəmizin kredit qurumlarında vergi idarəetməsinin hazırki durumunu dəyərləndirə bilərik. Dəyərləndirmək üçün və dəyərləndirmələrdən əvvəl, mühüm bir məqamı qeyd etmək lazımdır. AR Milli Bankı bank sahəsində korporativ idarəetmənin həyata keçirilməsi nöqtəyindən nəzərindən məqsədyönlü iş görüb və Milli Bankın İdarə Heyətinin 3 noyabr 2004-cu il tarixli qərarı ilə “Banklarda korporativ idarəetmə normalarının tətbiqi qaydaları”nı təyin edib. “Qaydaların” 1.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, qəbul olunan hüquqi protokolun əsas məqsədi ... banklarda korporativ idarəetmənin yüksək normalarının tətbiqinin təmin olunmasıdır” (Banklar haqqında (normativ aktlar toplusu). Bakı: 2005: s.173-174) “Qaydalar” korporativ idarəetmənin məqsədini də, prinsipcə biruzə verir və “Qaydalar”da qeyd edilir ki, bankın strateji hədəfi onun dəyərinin artırılmasıdır.

Bu sənəddə korporativ normaların həyata keçirilməsi üçün lazımlı işlər - strateji planlaşdırma prosesinin həyata keçirilməsi, təşkilatı strukturun ərsəyə gəlməsi, maliyyə planlaşdırılmasının həyata keçirilməsi və s. də göstərilir. “Qaydalar” maliyyə əmsallarından istifadəyə, strateji planlaşdırma, prosesinin təşkili məsələlərinə ümumi formada aydınlıq gətirir “Qaydalar”da korporativ vergi idarəetməsi barəsində normalar təyin olunmur, lakin sənədin 11-ci bəndi “maliyyə idarəetməsi və hesabatlığa” həsr olunur. Bu bəndə əsasən maliyyə idarəetməsi və hesabatlıq aşağıdakı hissələrdən təşkil edilir: uçotun idarə olunması prosedurları; rəhbərliyə informasiya; maliyyə nəzarəti.

Sənədin bu bəndində büdcə işlənməsi haqqında tələblər də özünü biruzə verir və qeyd edilir ki, büdcə növbəli təqvim ilinin başlanmasına 1 il qalmış işlənməlidir. Bu informasiyalardan məlumdur ki, “Qaydalar”da nöqsanlı məqamlar vardır. Ona görə ki, maliyyə idarəetməsini uçot, rəhbərliyə informasiya və nəzarətlə məhdudlaşdırım korporativ maliyyə menecmenti tətbiqindən daha çox fərdi maliyyə menecmentinin tətbiqinə əsas ola bilər. Korporativ normalarla

işləyən kredit təşkilatı maliyyə planlaşdırılmasını, maliyyə analizini, pul axınlarının dəyərləndirilməsini və s.-ni də həyata keçirilməlidir. Əlavə olaraq, korporativ sahədə büdcə yalnız növbəti il üçün hazırlanmır və hətta “Qaydalar”ın özündə də qeyd edilir ki, “strateji plan ən azı 3 illik dövrü təşkil etməlidir”. “Qaydalar”ın başqa inkişaf etməyən tərəflərini də qeyd etmək olar, lakin müəyyən sənədin əsas məzmununu bu cür kiçik nöqsanlar xarakterizə etmir. Kredit qurumlarından yüksək, korporativ idarəetmə normaları tətbiq etməyi istəyən sənəd vardır və sözsüz ki, kredit qurumlarının idarə olunmasında bu normaların bir çoxuna formal və real əməl edilir. Misal üçün, bankın idarə heyəti gerçək olaraq bankın idarə olunması, fəaliyyətinin göstərilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Lakin maliyyə idarəetməsi, vergi idarəetməsi nöqteyi-nəzərdən bu sənədlə müəyyənləşən və xarici ölkələrdə istifadə olunan normalar təkcə formal tətbiq olunur. Ayırı-ayrı kommersiya banklarında aparılan müşahidə və araşdırmalarda bu cəhəti təsdiqləyir.

Cədvəl 10. Banklarda maliyyə və vergi planlaşdırılmasının vəziyyəti

	Bəli	Xeyir
Bankda çoxillik (5 və daha çox) fəaliyyətə planlaşdırılması aparılır?	-	Aparılmır
Maliyyə planlaşdırılması zamanı hansı retrospektiv müddətin maliyyə nəticələrinin təhlili aparılır?		
1 illik	Aparılır	
3 illik	-	Aparılmır
5 illik və daha çox	-	Aparılmır
Planlaşdırma zamanı maliyyə əmsallarından istifadə olunurmu?	Qismən	-
Plan dövrünün pul axınlarının diskontlaşdırılması həyata keçirilirmi?	-	Pul axınları diskontlaşdırılmır
Vergiləri hansı müddətlər üçün planlaşdırılır?		
Bir il	Bir il	
Daha böyük müddətə		-
Vergi təqvimini tərtib edilirmi?	Qismən	-
Ay və ya kvartallar üzrə vergi təqvimini tərtib edilirmi?	Qismən	-
Vergi planlaşdırılmasında qanunvericiliyin tələbləri və mühasibat standartları nəzərə alınır?	Alınır	-

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

10 sayılı cədvəlin informasiyaları vergi planlaşdırılması nöqteyi-nəzərindən də bankda korporativ normaların tətbiq səciyyəsinin yüksək olmadığını üzə çıxarır. Lakin vurğulayaq ki, vergi nəzarətinə görə durum müəyyən qədər qənaətbəxş sayıla bilər.

Bilirik ki, müşahidələr kredit qurumlarında vergilərin hesablanma dövründə səhvlərə yol verilməsini hazırkı normativ protokolların doğru şəkildə tətbiq olunmamasını, normativ protokollarda müşahidə edilən yeniliklərin vaxtında nəzərə alınmamasını vergiyə cəlb etmə qaydalarının qismən pozulmasını üzə çıxarıb və bu cür kiçik nöqsanlar başqa dövrlərdə də vergi hesabatlarının tərtibi və ödəmələrin həyata keçirilməsi zamanı da buraxılıb. Müşahidələrlə təyin edilib ki, bəzi hallarda ilkin sənədləşmə göstəriciləri ilə vergi hesabatlarının göstəriciləri arasında bir sıra fərqlər var, hesabatlarda arifmetik səhvlər nəzərə çarpır, hesabatlar bəzən gec təqdim edilir, vergi ödənişlərinin gecikdirilməsinə artıq vergilərin ödənilməsinə də təsadüf edilir.

Banklar hazırkı vergi idarəetməsi qanunvericiliyinin özəlliklərindən, misal üçün, mənfəət vergisinin hesablanması zamanı alternativ variantlardan faydalanırlar və müşahidələrlə aydın olur ki, bu imkan hesabına vergi yükünü azaltmaq bankların fəaliyyətinin gerçəkliyidir. Müşahidələr edilməsə, banklar başqa bir imkanlardan da faydalanmaqları misal üçün, cari vergi ödəmələri zamanı Vergi Məcəlləsinin iki maddəsindən - 151.1 və 151.2 maddələrindən birinin tələblərinə müvafiq ödəniş həyata keçirmələri şübhə yaratmır. 151.1 -ci maddəyə əsasən cari ödənişlər rüblük vergi ödəmələri öncə olduğu kimi vergi ilində hesablanmış vergi məbləğinin 1/4 ni təşkil etməlidir. 151.2-ci maddəyə isə cari ödəmə rüblük gəliri ötən ildəki ümumi gəlirdə verginin xüsusi çəkisini göstərən əmsala vurmaqla da təyin edilə bilər. Korporasiyanın keçən ilki vergi ödənişi 1 milyon man. olubsa, rüblük 250 min man. cari vergi ödənişi olmalıdır. Korporasiyanın keçən ilki gəliri 4 milyon. man. tutduğu və ilk rübün gəliri 0,8 milyon. man. olduğu halda, sözsüz ki, II variantla cari ödəməni etmək - cəmi 200 min man. vergi ödəmək, 50 min man. qənaət etmək münasibdir.

Sözsüz ki, kredit təşkilatının vergi menecmenti bu özəlliklərdən korporativ maliyyə menecmentinin yüksək normaları əsasında faydalanmır və adətən vergi məsrəflərinin asan yollarla azaldılması əks effekt ortaya çıxarır. Yəni, bəzi kredit qurumlarında edilən ümumi müşahidələrdən məlum olur ki, vergi məsrəflərinin azaldılması işinə maliyyə menecmentinin tərkib hissəsi kimi baxılmır və bu cür qərarlar ciddi maliyyə analizi ilə qəbul olunmur. Cari vergi ödənişləri forması ayırd ediləndə gözlənilən pul axınlarının diskontlaşdırılması və ayrı-ayrı ödəniş variantlarının pul axınlarının dəyərinə təsiri dəyərləndirilmir.

Müşahidələrdən həlli olub ki, kredit qurumlarının maliyyəçiləri cari vergi ödənişlərinin formasını çox vaxt, real vergi dəyərlərinin daha gec verilməsi istiqaməti əsasında ayırd edirlər. Yəni kredit qurumunun baza ilində 2 milyon. man. vergi ödəməsi proqnozlaşdırılırsa, təşkilat ödəməni $0,5+0,5+0,5+0,5=2,0$ formasını deyil, $0,4+0,4+0,4+0,4+0,8=2,0$ formasını seçir. Bu forma seçiminin əsası bəllidir. Keçmişdəki hər rübdə qənaət edilən 0,1 milyon man. məqsədyönlü istifadəsi son rübdə "itirilən" 0,3 milyon. man. çox gəlir söz edir. Maliyyə analizi üsullarından istifadə ilə analizlər edilmədikdə, qəbul olunmuş qərarı effektiv hesab etmək olar. Lakin rüb ərzində xalis pul daxilolmalarının 1 milyon. man. olmasını, bu vəsaitləri aylıq 1% gəlirliliklə istifadə etməyin mümkünlüyünü qəbullansa q və vergiləri əsas götürməklə pul axınlarını diskontlaşdırsaq qərarı doğru saymaq olmur. Ona görə ki, vergitutmanın I formasında kredit qurumunun sərəncamında qalan pul vəsaitlərinin cari dəyəri 1923,5 min man., II formada isə 1867,9 min man. olur.

Tədqiq edilən praktiki və nəzəri baxışlar, kredit qurumlarında həyata keçirilən müşahidələrin nəticələrini sonlandıraraq, irəli sürmək olar ki, ölkə kredit qurumları sektorunda vergi idarəetməsinin ciddi inkişaf etdirmələrə ehtiyacı vardır. Bu inkişaf etdirmələri, korporativ idarəetmə üsullarının tətbiqi əsasında tətbiq oluna bilər. Nəticədə, problem ancaq vergi idarəetməsinin yüksək korporativ menecment normalarından aşağı olmasında deyil. Problem, ümumiyyətlə, korporativ idarəetmənin, korporativ maliyyə menecmentinin bu normalara uyğun gəlməməsidir.

III FƏSİL. BANKLARIN VERGIYƏ CƏLB EDİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1. Bank sektorunun vergiyə cəlb edilməsinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi sistemləri kifayət qədər effektiv sayıla bilər və bu sistem bank əməliyyatlarının genişlənməsinə, kredit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasına lazımi əsaslar yaradır.

Tədqiqat işində bu sistemin müəyyən qədər təkmilləşdirilməsinə olan tələblərdə artıq qeyd olunub. Bundan başqa qeyd edilib ki, praktik vergitutma hüquqi müstəvidə təşəkkül tapır və deməli, bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi yolu da hüquqi bazanın yeniləşməsindən, müvafiq dəyişmələrindən keçir. Öncəki paraqraflarda bank əməliyyatları və kredit təşkilatlarından vergitutma sistemlərinin hüquqi əsasları qiymətləndirildi və qiymətləndirilmələr zamanı məsələyə iki aspektdən yanaşmaq lazım gəldi. Qiymətləndirilmələr həm bütövlükdə ölkə vergitutma sistemi çərçivəsində, həm də ayrılıqda bank əməliyyatları və kredit təşkilatlarının vergiyə cəlbinin hüquqi əsasları müstəvisində aparıldı. Şübhəsiz ki, bank əməliyyatlarının vergitutma sistemlərinin qanunverici bazasının təkmilləşməsi problemini də bu iki aspektdən araşdırmaq lazım gəlir. Daha doğrusu, hüquqi əsasların təkmilləşdirilməsi, bir tərəfdən, hüquqi şəxslərdən vergitutmanın konseptual problemləri aspektindən, digər tərəfdən də bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsinin spesifik xüsusiyyətləri aspektindən araşdırılmalıdır.

Hüquqi şəxslərdən vergitutmanın qanunverici əsaslarının ümumi təkmilləşdirilməsini problemini araşdırarkən qeyd etməliyik ki, konseptual yanaşmalara görə vergitutma nəzəriyyəsinə görə “vergilər mümkün qədər ölkənin kapitalının toxunulmaz saxlamalıdır və yalnız gəlirdən tutulmalıdır. Yəni bu baxışlar korporativ mənfəət vergisini iqtisadi inkişaf baxımından zərərli hesab edirlər və iddia edirlər ki vergitutmada iqtisadi problemləri daha az təhrif edən vergilərə - istehlaka vergilər (ƏDV və s.), əmək haqqı və s. vergilərə üstünlük verilməlidir. Bank əməliyyatları və kredit təşkilatlarının vergitutma sistemlərinə bu

baxışlar əsasında yanaşsaq, mənfəət vergisi dərəcəsinin çox ciddi azaldılmasını, torpaq və əmlak vergilərinin baza və dərəcəsinin artırılmasını, faiz gəlirlərinə vergi güzəştinin ləğvini təklif etmək lazım gəlir. Hüquqi əsasların da yöndə dəyişilməsi labüd olur.

Əlbəttə ki, nəzəri baxışların praktik tətbiqi bir çox faktorlara görə mümkün olmur və bu baxımdan optimal vergitutma nəzəriyyəsinin tələbləri yalnız qismən məqbuldur. Mənfəət vergisinin dərəcəsinin qismən azaldılması, torpaq, əmlak vergisi bazası və dərəcəsinin yüksəldilməsi, doğrudan da, effektiv tədbirlər hesab oluna bilər və şübhəsiz ki, vergi qanunvericiliyinin bu istiqamətdə təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğundur. Amma faiz dərəcələrinin vergiyə cəlbi təklifini kifayət qədər mübahisəli bir məsələ saymaq mümkündür və ümumiyyətlə, bu gəlirlərdən vergitutma problemini bir qətlər ətraflı araşdırmaq lazımdır.

Hüquqi şəxslərin, o cümlədən kredit təşkilatlarının vergiyə cəlbindəki ziddiyyətli məqamlardan birinin gəlir və xərclərin uçot metodu ilə bağlı olduğunu öncə qeyd etmişdik. Yenidən qeyd etməliyik ki, gəlir və xərclərin uçotu üzrə alternativ variantların mövcudluğu kredit təşkilatlarına daha sərfəli metodu seçməyə imkan yaradır. Ancaq bu imkanlar eyni zamanda vergitutmada təhriflərə də yol açır və həm də nəzərə almaq gərəkdir ki, beynəlxalq uçot standartlarına keçid labüddür. Bu standartlarsa gəlir və xərclərin bir uçot metodunu qəbul edir: “Mühasibat uçotunun konseptual əsaslarına görə ... mənfəət və zərərlər haqqında hesabat və mühasibat balansının hazırlanması üçün mühasibat uçotu hesablama əsasında aparılmalıdır. Yəni bütün bitmiş əməliyyatlar pul alınması və ya ödənilməsi vaxtından asılı olmayaraq baş verdiyi anda qeydə alınır”. Bu məqamları nəzərə alanda Vergi Məcəlləsinin 130-157 maddələrində müvafiq dəyişikliklərin aparılması zərurəti aşkarlanır. Aydın olur ki, yaxın perspektivlə gəlir və xərclərin uçotunun yalnız, hesablama metodu əsasında aparılması qaçılmazdır və buna görə də hüquqi əsaslarda müvafiq dəyişikliklərə ehtiyac var. Bank əməliyyatları və kredit təşkilatlarından vergitutmanın qanunverici bazasının təkmilləşdirilməsinin ümumi problemlərinin əsas istiqamətləri qeyd edilənlərdir, ancaq spesifik cəhətlər üzrə təkmilləşdirmələr çeşidi kifayət qədər genişdir. Əlbəttə ki, hüquqi bazanın

qiymətləndirilməsi zamanı qeyd edilən bəzi kiçik boşluqlar - maliyyə xidmətlərinin növləri sırasında faktoring, forfeyting, trust əməliyyatlarının göstərilməməsi spesifik cəhətlər üzrə əsaslı təkmilləşdirmələrə zərurəti şərtləndirmir. Hələlik Azərbaycanda az istifadə edilən bu əməliyyatların da adının hüquqi bazaya əlavə edilməsi hər hansı mübahisələrə səbəb olmur və çətinlik doğurmur. Ancaq bank əməliyyatlarının mühüm bir istiqamətində mövcud vəziyyətdə kifayət qədər təkmil görünən hüquqi məqamlarla bağlı mübahisəli cəhətlər kifayət qədərdir. Tədqiqat işində dəfələrlə qeyd edilib ki, Azərbaycan Qanunvericiliyi faiz gəlirləri və dividendləri DİT sistemi əsasında vergiyə cəlb etməyi nəzərdə tutur və bundan başqa, qanunvericilik bu gəlirləri vergidən azad edib. Tədqiqat müasir mərhələdə belə bir vergitutmanın kifayət qədər səmərəli olduğunu aşkara çıxarıb. DİT sisteminin bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə də tətbiq edildiyini göstərmişik və belə bir sistemə əsas yaradan hüquqi baza, prinsipə, təkmil hesab edilə bilər. Doğrudan da, DİT sistemi sərbəst vəsaitlərin cəlbini stimullaşdırır, vergi sisteminin daha neytral olmasını təmin edir, global maliyyə bazarlarında ölkə bank sisteminin rəqabət qabiliyyətini artırmağa yardımçı olur. Ancaq eyni zamanda DİT sistemi bəzi vergi prinsiplərinin pozulmasına səbəb olur. Belə ki, illik 15 min manat əmək haqqının 14% və ya yuxarı dərəcələrlə vergiyə cəlb edilməsi müqabilində 15 min manatlıq faiz gəlirinin 10%-li dərəcələrlə vergiyə cəlbi və ya bu gəlirdən vergi tutulmaması üfqi bərabərliyin tam pozulması adlandırıla bilər. Bundan başqa, daha sərvətli fərdlərin sərbəst vəsaitlərə malik olması və bu vəsaitləri həm də depozitə yatırması ehtimalı yüksək olur. Deməli, nisbətən varlıların əlavə bir gəlirindən ya aşağı dərəcələrlə vergi tutulur, yaxud bu gəlirlər, ümumiyyətlə vergidən azad olunur. Yəni şaquli bərabərlikdə pozulur.

Sözsüz ki, AB-nin faiz gəlirləri üzrə normalarının AR-nın bank sahəsinə köçürülməsi qeyri-mümkündür və tədqiqat işində bu məsələ dəfələrlə şərh olunub. Lakin uzunmüddətli dövrdə vergitutmanın təməl şərtlərinə və integrasiya proseslərinin yaradacağı yeni gerçəkliklərə də göz yummaq olmaz. Əsas götürmək lazımdır ki, artıq AR banklarında 2334,9 milyon manat əmanət saxlanılır. Məlumdur ki, bu depozitlər üçün verilən faizlər adətən vergiyə cəlb olunan digər gəlirlərdən –

mükafatlardan, maaşlardan və s.-dən çox olur. Belə cəhətlərə görə faiz gəlirlərinə vergi güzəştlərinin ləğv edilməsi və o cümlədən bu gəlirlərdən gəlir vergisinin minimum dərəcəsi ilə vergitutma düzgün sayıla bilər. Qanunvericiliyin göstərilən istiqamətdə perspektiv inkişaf etməsi lazımdır. Başqa sözlə desək, dividend ödənişlərinin vergidən xilas olması müddətinin uzadılması ilə də, səhmdarın gəlir vergisinə əsasən olan öhdəliyini korporasiyanın mənfəət vergisinə uyğun azaltmasına şərait yaradan hüquqi əsaslarla da yoluna qoyula bilər. Digər həll imputasiya sistemi yalnız bank krediti maliyyələşməsi və səhm maliyyələşməsi arasındakı fərqlərin müəyyən qədər azaldılması nöqteyi-nəzərindən maraqlı deyil. Məlumdur ki, banklar korporativ sahəyə aiddirlər və bankın səhmdarları da 2 qat vergitumaya uğrayırlar. İtaliya, Böyük Britaniya, Fransa, Kanada, və s. ölkələrdə son dövrlərə qədər tətbiq edilən imputasiya sistemi 2 qat vergitutmanın zərərini azaltmağa yönəlib. (Фишер С., Дорнбуш Р., Шмаленз Р. Экономика, М.: 2013: 864 с).

Bu sistemin tətbiqi banka hansı faydalar vəd edir? Bu sistem tətbiq edilmədiyi halda, 10 mln.man. mənfəət əldə edən bank 20% dərəcə ilə 2 mln man. mənfəət vergisi ödəyir. 8 mln man. xalis mənfəəti 4 mln. man. dividend ödənişlərinə yönəlsə, səhmdar 10% dərəcə ilə 0.4 mln man. dividenddən vergi ödəyir.

İmputasiya sisteminin tətbiqində səhmdar gəlir vergilərini ödənilən mənfəət vergisi hesabını qismən azalda bilər. Məsəl üçün, bankın səhmlərinin 1% sahibi gəlir vergisi üzrə öhdəliyini mənfəət vergisinin 1% həcmində - 20 min man. azalda bilər. Belə ki, imputasiya sisteminin qanunverici təsbiti də məqsədə uyğun ola bilər, ancaq vurğulamalıyıq ki, bu sistemin praktik tətbiqi arzu olunan nəticələri verməyib. Beynəlxalq kapital bazarlarında bu mexanizm tam fəaliyyət göstərə bilməyib. Biz yuxarıda qeyd etdik ki, imputasiya sistemi investora 20 min manat fayda verir. Biz eyni zamanda qeyd etməliyik ki, Fransada əldə olunan 20 min manatlıq faydanı başqa ölkələrin məsələn, Rusiya bazarının yüksək gəlirliyi tam əvəzləyə bilər və bu baxımdan imputasiya sistemi lazımi effektlər yaratmır. Qeyd etdiyim cəhətlər imputasiya sisteminin tətbiq edilməsinin əlverişliliyinə ciddi şübhələr yaradır və bu səbəbdən də də deyə bilərik ki, məsələnin doğru həlli dividend ödənişlərinin uzunmüddətli perspektivində vergitutmadan xilas

olunmasıdır. Beləliklə, məsələnin əlavə şərhinə ehtiyac görünür. Qanunvericilik reallıqları tam nəzərə alıb. Amma problemə belə yanaşmaq bütövlükdə düzgün deyil və vergi nəzəriyyəsindən bəllidir ki, ƏDV istehlaka vergilərin ən təkmil formalarındandır. Nədən hu təkmil forma maliyyə xidmətlərinə tətbiq edilmir? Maliyyə xidmətlərinin ƏDV-yə cəlbı doğrudanmı mümkünsüzdür? Bu sualları cavablandırmaq üçün artıq ətraflı tədqiqatlar aparılır və Teytin tədqiqatları belə araşdırmalara bir nümunədir: “Niyə bank məhsulu maliyyə xidməti ƏDV-dən azad edilməlidir? Vergi nəzəriyyəsində bu azad olunmanın inandırıcı səbəblərini tapmaq çətindir” . Teyt düzgün qeyd edir ki, maliyyə sektoru vergi yükünü daşımağa qabil olduğundan maliyyə xidmətlərinin ƏDV-yə cəlb edilməməsi ədalətsiz və təhrifedicidir (Пепеляева СЛ., 2012: s.196.).

Məlumdur ki, ölkəmizin VM-nin 161-ci maddəsinə əsasən ƏDV- tutulan əməliyyatın dəyəri – “vergi ödəyicisinin müştəridən və va müəyyən başqa bir şəxsdən aldığı, yaxud almağa hüququ olduğu haqqın ƏDV nəzərə alınmadan məbləği əsasında təyin olunur” (Bağırov M.M., №3, 2011). Əlbətlə ki, ƏDV tutulan əməliyyatın dəyərinin belə müəyyən olunmasında heç bir yanlışlıq yoxdur. Yəni vergi ödəyicisinin aldığı haqqın məbləği əsasında ƏDV ödəməyi məsələn, 100 min man. traktor alan fermerin 18 min man. ƏDV ödəməsi, daha doğrusu, 100 min manatlıq haqqın məbləği əsasında 18 min man. vergi ödəməsi tamamilə düzgündür. Amma fermer 100 min manatı depozitə yönəldəndə, bank 100 min man. kreditə istiqamətləndirəndə vəziyyət başqalaşır. Çünki bank 100 min man. haqqa iddia edə bilmir, kredit alan təşkilatın da 100 min man. haqq almaq hüququ olmur. Bank da, kredit alan müəssisə də yalnız bu vəsaitlərdən müvəqqəti istifadə hüququna malik olurlar. Beləliklə, məsələnin çox qəliz olduğu aşkar görünür və üstəlik bank fəaliyyəti zamanı konkret kredit konkret depozit hesabına verilmədiyindən məsələ bir qədər də mürəkkəbləşir. Əgər bank əməliyyatlarında belə bir ünvanlılıq olsaydı məsələn, fermerin depoziti hesabına müəssisəyə eyni müddətdə (depozit müddətində) kredit verilsəydi, ƏDV bazası bu konkret marja əsasında depozit faizi ilə kredit faizi arasındakı fərq əsasında müəyyən olunardı.

Ancaq bizə məlumdur ki, bank əməliyyatları minlərlə müxtəlif həcmli və müxtəlif depozitlər qəbulunu, minlərlə müxtəlif həcmli, müddətli, faizli kreditlər verilməsini, hesablaşma xidmətlərinin göstərilməsini və s. birləşdirir. Aydındır ki, bu halda adi ƏDV tutulması metodu qətiyyən tətbiq oluna bilməz. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün inkişaf etmiş ölkələrdə təkcə nəzəri araşdırmalarla kifayətlənmirlər və bəzi eksperimental tədbirlər də reallaşdırılır. Əlbəttə ki, xarici təcrübənin bu və başqa nümunələri əsasında bank əməliyyatlarının ƏDV-yə cəlbinin hüquqi əsaslarını təkmilləşdirmək olar və belə təkmilləşdirmələr lazımlıdır. Ancaq bank əməliyyatlarının ƏDV-yə cəlbə ilə bağlı hüquqi təkmilləşdirmələr təkcə mürəkkəb texniki problemlərin həllinə yönələn eksperimentlərin nəticəsində istifadədən ibarət deyil. Bu baxımdan kifayət qədər sadə görünən məsələlərin də həllinə ehtiyac vardır.

Yaxın gələcəkdə bəzi əməliyyatların aşağı dərəcələrlə ƏDV-yə cəlbə, uzaq gələcəkdə isə bütövlükdə maliyyə xidmətlərinin ƏDV-yə cəlbə səmərəli hesab edilə bilər. Bank əməliyyatlarından vergitutmanın hüquqi əsaslarının əsas təkmilləşdirmə istiqamətləri qeyd edilənlərdir və kredit sektorunda effektivliyin yüksəlməsi, bank əməliyyatlarının həcmnin genişlənməsi bu təkmilləşdirmələrin reallaşmasını tələb edir. Beləliklə, bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi sistemlərinin hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsinin əsas xətlərini göstərdik, lakin bir çox məqamlarda təkmilləşmə tədbirlərinin reallaşması zamanı həlli zəruri olan məsələlərə toxunulmadı. Bu baxımdan bəzi əlavə şərtlərə ehtiyac vardır.

Qeyd olunanlardan da aydın oldu ki, bəzi təkmilləşdirmə tədbirlərinin reallaşması yalnız qanunverici dəyişikliklərin qəbul texnikası ilə bağlıdır. Məsələn, məcburi ehtiyat normalarının azaldılması müvafiq qurumun - Mərkəzi Bankın lazımi normativ hüquqi aktlarda dəyişiklikləri təsbit etməsi ilə reallaşa bilər və belə bir dəyişikliyin aparılması zamanı çoxsaylı araşdırılması lazım olan məsələlər üzə çıxmır. Yaxud faktoring, forfeyting və s. xidmətlərin ƏDV-yə cəlbə üçün VM-nin 164-cü və ya 13-cü maddələrində texniki xarakterli dəyişmələrin aparılması lazımdır. Öncə göstərmişdik ki, gəlir və xərclərin uçotunun hesablama metodu əsasında aparılması Vergi Məcəlləsinin bəzi maddələrinə - 130-136-cı maddələrinə

dəyişikliklərin edilməsini tələb edir və bu zaman məsələnin bir aspekti - qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin texniki aspekti mövcud olur.

Deməli, kompleks sistemə keçid başqa bir məsələnin həllini də - mənfəət vergisi dərəcəsinin gəlir vergisi dərəcəsinə bərabərləşməsinə və daha dəqiqi, mənfəət vergisi dərəcəsinin gəlir vergisi dərəcəsiyə aşağı olmasını tələb edir. Bu baxımdan kompleks sistemə keçidin hüquqi təkmilləşdirmələrin bütöv bir dəstəni tələb etdiyi aydın görünür. Aydın görünür ki, bu halda Vergi Məcəlləsinin VIII fəslinin bir çox maddələrində, xüsusilə 101-ci maddəsində ciddi dəyişikliklər aparmaq lazım gələcək. Bu cəhətləri təhlil edərkən, vergi qanunvericiliyində öz-özlüyündə mövcud olan bir boşluğu da qeyd etmək gərəkdir. Vergi Məcəlləsinin VIII fəslinin - fiziki şəxslərin gəlir vergisinə aid olan fəslinin 99-cu maddəsi faiz gəlirini, dividend gəlirini və s. maddəli işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlir kimi təsbit edir (Bağırov M.M. №3, 2011.). Əlbəttə ki, belə bir yanaşma yanlış deyil. Ancaq bu gəlirlərdən vergi tutulması məsələsi isə hüquqi həllini başqa bir fəsildə X fəsildə tapır və bu cəhəti bir texniki uyğunsuzluq hesab etmək olar. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşmaq artıq gərəklidir. Qanunvericilik gəlirlə mənfəət, gəlir vergisi ilə mənfəət vergisi arasında dəqiq sədlər çəkməlidir və nəzərə alınmalıdır ki, depozit üzrə faizi hüquqi və ya fiziki şəxs əldə edərsə, alınan məbləğ mənfəət deyil, gəlirdir. Mağaza hüquqi və ya fiziki şəxsə məxsus olsa, belə satışdan daxilolmalarla xərclər arasındakı fərq mənfəətdir. Əlbəttə ki, qanunvericilikdəki belə bir uyğunsuzluğu çox kiçik bir texniki qüsurla hesab etmək olar, lakin kompleks sistemə keçid belə kiçik texniki məsələlərin həlli ilə reallaşmır. Bu sistem faiz gəlirlərindən 101-ci maddənin tələbləri əsasında vergi tutulmasını, ardıcıl olaraq Məcəllənin 123-cü maddəsinə köklü dəyişiklikləri tələb edir. Bu müxtəsər təhlildən aydın oldu ki, bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb etmə sistemlərinin hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi məsələsi bəzi hallarda sadə və həlli asan olmur. Bu baxımdan hüquqi müstəvidə həll olunmalı digər bir məsələni də sadə hesab etmək olmaz. Biz öncə müasir maliyyə sisteminin, o cümlədən kredit sisteminin kifayət qədər qloballaşdığını qeyd etmədik və qeyd etmişdik ki, bank əməliyyatlarının vergiyə

cəlb edilməsi sisteminin güzəştli olması xarici kredit resurslarının ölkəyə sürətli cəlbinə yardım edir. Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, bir çox ölkələr xarici maliyyə resurslarının cəlbə üçün təkə bank əməliyyatları üzrə güzəştli vergilərin tətbiqi ilə məhdudlaşmırlar. Məsələ həm də ikitərəfli vergi sazişləri ilə həllini tapır. Məsələn, Avstriyada bank əmanətləri üzrə faiz gəlirlərindən 20% dərəcələrlə vergi tutulur. Ancaq iki tərəfli vergi sazişləri qeyri-rezidentlərin faiz gəlirlərinin vergidən tam azad edilməsinə imkan yaradır. Belə bir sazişlər bağlanmayan ölkələrin rezidentlərinin faiz gəlirlərindən isə 25%-li dərəcələrlə vergi tutulur (Musgrave Richard A., Mnsgrave Peggu. B., 2014).

3.2. Kredit təşkilatlarının effektivliyinin yüksəldilməsi məsələləri

Korporativ menecment prosesinin məqsədlər müəyyənləşməsi, müəyyən edilən məqsədlərin gerçəkləşməsinin planlaşdırılması, planların icra edilməsi, alınan nəticələrin təhlili mərhələlərindən bir-birilə sırf qarşılıqlı əlaqələrdə olan mərhələlərdən ibarət olduğu bəllidir. Bundan başqa məlumdur ki, “maliyyə ... sahibkarlıq sisteminin özül daşdır. Buna görə də maliyyə idarəçiliyi firmaların ... rifahı üçün həyati vacib əhəmiyyət kəsb edir”.

Apardığımız təhlillərdə bir çox nəzəri mənbələrə istinadən maliyyə menecmentinin əsas məqsədinin korporasiyanın dəyərini yüksəltmək olduğunu və vergi menecmentinin də maliyyə idarəetməsinin tərkib elementlərindən birini təşkil etdiyini qeyd etmişik. Eyni zamanda göstərilib ki, vergi menecmentinin mahiyyətini “vergi ödəyicisinin öz vergi öhdəliyini maksimal ixtisar etməsi üçün bütün qanuni vasitə, üsulların ... tətbiq edilməsi” təşkil edir.

Beləliklə, bir daha göstərildi ki, kredit təşkilatlarında vergi menecmenti maliyyə menecmentinin tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərməli və əsas məqsədi qanunvericilik daxilində vergi ödənişlərinin minimallaşdırılması olmalıdır.

Biz öncəki araşdırmalarda ölkə kredit sektorunda maliyyə menecmentinin, o cümlədən vergi menecmentinin yüksək korporativ standartlara tam uyğun olmadığını qeyd etmişdik. Aydınır ki, kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin effektivliyinin yüksəldilməsinin əsas xəttini bütövlükdə maliyyə menecmentinin

korporativ standartlara tam uyğunlaşması təşkil edir. Bu cəhət kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin səmərəliliyinin artırılması baxımından prinsipial bir məqamdır, ancaq maliyyə menecmentinin korporativ idarəetmə standartlarına tam uyğunlaşması məsələlərinin ətraflı təhlili bizi tədqiqat obyektindən qismən uzaqlaşdıra bilər. Buna görə də vergi menecmentinin effektivliyinin yüksəldilməsi məsələlərinin araşdırılmasında korporativ idarəetməyə keçid problemlərini hərtərəfli təhlil etmək məqsədəuyğun deyil, ancaq araşdırmalar, şübhəsiz ki, korporativ idarəetmənin ümumi prinsiplərinə əsaslanacaq.

Beləliklə, əvvəlki paraqrafta göstərdiyimiz kimi, kredit təşkilatlarının vergi menecmenti vergi öhdəliklərini bu təşkilatın dəyərini maksimallaşdırmağa imkan verən əsasda mimmallaşdırmalıdır. Korporativ menecmentin ümumi sxemindən çıxış etsək, məqsəd bəllidir. Bu məqsədin reallaşmasının ən mühiini istiqamətlərindən biri bütövlükdə kredit təşkilatının qeydiyyatdan keçmə yeri ola bilər. Məsələn, xarici ölkələrin vergitutma praktikasından bəllidir ki. Kiprdə ofşor korporasiyalar - 100% xaricilərə məxsus və Kipr ərazisindən kənarda iş görən müəssisələr 4.25% mənfəət vergisinə cəlb olunurlar (Юткина Г.Ф.. М.: 2013: s.80)

Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Vergi Qanunvericiliyi bu baxım kifayət qədər sərt mövqedədir və ölkə daxilində yalnız sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri üçün regional güzəftlər Bakı şəhərində 4%-li, digər şəhər və rayonlarda 2%-li dərəcələrin tətbiqi nəzərdə tutulur (maddə 219.2). Bu güzəşi kredit təşkilatlarına aid deyil və VM-nin 218.2-ci maddəsində bildirilir ki, kredit təşkilatlarının sadələşdirilmiş sistem tətbiq etmək hüququ yoxdur.

Məcəllənin 128-ci maddəsi başqa bir istiqamətdə belə güzəştlərdən istifadə imkanına çəpər çəkir və bu maddədə göstərilir ki, rezident güzəştli vergi tutulan ölkədə qeyri-rezidentin səhmlərinin 20 %-nin çoxuna malikdirsə, bu gəlir onun vergi tutulan gəlirinə daxil edilir. Deməli, “Rabitə Bank” İsraildəki hər hansı investisiya fondunun 90% səhminə malik olsa və buna görə də İsraildə 10%-li dərəcə ilə vergiyə cəlb edilsə, yenidən Azərbaycan dərəcələri ilə vergiyə cəlb olunacaq.

Qeyd edilən cəhətlərdən aydındır ki, vergi menecmentinin 2-ci və ən əsas mərhələsinin - vergi planlaşdırılmasının birinci pilləsində kredit təşkilatının vergitutma baxımından imtiyazlı təsis və fəaliyyət yerinin seçilməsi pilləsində çox əhatəli təhlillərə ehtiyac olmur. Ancaq həm də qeyd etmək gərəkdir ki, kredit təşkilatlarındakı vergi menecmenti hətta ən güzəştə qanunvericiliyin daxilində də bu amili dəyərləndirməlidir. Bundan başqa, global maliyyə bazarlarına güclənən integrasiya yəni ölkənin kredit təşkilatlarının perspektivində bu bazarlarda fəal iştirak imkanları da nəzərə alınmalıdır.

Vergi planlaşmasının ikinci pilləsini kredit təşkilatının fəaliyyət ərazisində - Azərbaycan Respublikasında bank əməliyyatlarına verilən vergi güzəştlərinin və başqa güzəştlərin təhlili hesab edilə bilər və müxtəlif mənbələrdə də məsələyə belə yanaşılır. Belə ki, İ.M, Aleksandrın "...güzəştli vergitutmadan maksimal tam istifadə imkanlarının öyrənilməsi..." vergi planlaşdırılmasının mühüm mərhələsi hesab edir (Костыж Б.М.. М.: 2014: s.224) Yevstiqneyev də məsələyə eyni cür yanaşır (Фараджев А. Б.: ЭЛЬМ, 2015.).

Kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından vergi planlaşdırılmasının növbəti bir mərhələsində təşkilatın fəaliyyəti vergi güzəştləri baxımından təhlil olunur və qeyd olunmalıdır ki, bu mərhələ mühüm və mürəkkəb bir pillə hesab edilə bilər. Biz öncə göstərdik ki, bank əməliyyatlarının çoxsaylı növləri vardır və vergitutma baxımından bu növlər arasında fərqlər mövcuddur. Göstərildi ki, bir çox əməliyyatla məsələn, depozit, kredit və s. əməliyyatlar üzrə ödənilir, amma bəzi əməliyyatlar məsələn, qiymətlilərin saxlanca qəbulu ƏDV-yə cəlb olunur.

Effektiv vergi menecmentinin növbəti mərhələsində isə vergi portfelini nəzərə alan qiymətləndirmələrin müxtəlif alternativ layihələr üzrə qiymətləndirilmələrin maliyyə menecerinə təqdim olunması, maliyyə meneceri və başqa idarəetmə rəhbərləri ilə müzakirə aparılması və ilkin qərarlar qəbuludur.

Şübhəsiz ki, prosesin növbəti mərhələləri qəbul edilən ilkin qərarlara uyğun vergi təqviminin tərtibi, vergi ödənişlərinin mənbələrinin müəyyən edilməsidir.

Başqa bir mərhələdə vergi yükünün optimallaşdırılması üçün seçilən sxemi iqtisadi qiymətləndirilməsi olmalıdır və proses effektiv vergi menecmentinin təşkilinin ən mühüm, ən vacib elementidir.

Bu mərhələdə planlaşdırılan maliyyə göstəricilərinə vergi ödənişlərinin təsiri kompleks qiymətləndirilməli, bir sıra maliyyə əmsalları məsələn, satışların rentabelliyi, aktivlərin rentabelliği göstəriciləri həm ümumi qaydada, həm də modifikasiya edilmiş formada müəyyənləşdirilməli və təhlil olunmalıdır. Belə ki, maliyyə ədəbiyyatlarından bəllidir ki, adi qaydada $M\Theta = EB\dot{I}T$ satışların həcmi, modifikasiya edilmiş formada isə məxalis mənfəət / satışların həcmi düsturu əsasında hesablanır (Б.Е. Ланина, 2015.). Kredit təşkilatlarında vergi menecmenti reallaşdırılarkən, şübhəsiz ki, hər iki istiqamət üzrə təhlil vacibdir. Çünki vergi öhdəliklərinin müxtəlif alternativlər üzrə müəyyən edilməsi zamanı iki göstərici arasında fərqlər yaranması ehtimalı mövcud ola bilər. Məsələn, bir alternativ üzrə bank ilə ərzində 10 mln manatlıq əməliyyatlar aparmağı, 2 mln. manat vergitutma və faiz ödənişlərinə qədərki mənfəət $EB\dot{I}T$ (Earning Before interests and Taxes) əldə əməyi planlaşdırır. Xalis mənfəətin isə 1,8 mln. manat olacağı nəzərdə tutulur. Deməli, $M\Theta = 2,0/10,0 = 0,2$. $M\Theta_{Ay} = 1,8/10,0 = 0,18$ olacaq.

İkinci alternativdə bank əməliyyatlarının həcmi 11 mln. manata, $EB\dot{I}T$ -i 2,3 mln. manata, xalis mənfəət isə 1,9 mln. manata çatdırmağı planlaşdırır və şübhəsiz ki, xalis mənfəətin planlaşdırılması zamanı vergitutmanın bütün aspektləri vergi güzəştləri və s. hər iki halda nəzərə alınır. Aydın ki, ikinci alternativ üzrə $M\Theta = 2,3/11,0 = 0,21$ olacaq. Ancaq $M\Theta_m = 1,9/11,0 = 0,17$. Beləliklə, əslində ikinci alternativin üstün görünən göstəricilərini vergitutma nisbətən təshih edir və əslində ikinci alternativin kredit təşkilatının dəyərini daha çox yüksəldəcəyi şübhəli görünür. Vergi menecmentinin bu mərhələsi korporativ maliyyə təhlillərinin təkcə bu məqamları ilə məhdudlaşmır. Əlbəttə ki, kassa planlaşdırılmasının vergi təqvimini ilə uzlaşdırılması kimi məsələlər də belə bir idarəetmənin tərkib hissəsi olmalıdır. Ancaq nə bülövlükdə korporativ maliyyə menecmenti, nə də vergi menecmenti bu məqamların təhlili ilə başa çatmır və bəllidir ki, korporasiyaların dəyərinin yüksəlməsi həmişə investisiya qoyuluşlarına “gələcəkdə daha böyük

məbləğ əldə etmək üçün bu gün əldə olan pul vəsaitindən ayrılmağa” bağlıdır (Buchanan James M., Musgrave Richard A. Public Finance and Public 2013). Eyni zamanda məlumdur ki, “dəyər yalnız qəbul edilən qərar üzrə gəlir xərcdən yüksək olanda yaranır” (Levin M., Pitter P. World Bank, 2013.) Yəni istənilən korporasiyanın dəyəri investisiyaların effektivliyindən asılı olur və bu effektivlik müxtəlif metodlarla xalis cari dəyər, daxili mənfəət norması, rentabellik indeksi və s. göstəricilərlə müəyyən olunur.

Kredit təşkilatlarında və ümumiyyətlə, korporativ sektorda vergi idarəetməsinin praktik nöqteyi-nəzərdən üç pillədən etibarlı vergi uçotunun təşkili, vergi hesablamalarının düzgünlüyünə nəzarət, mövcud qanunvericilik çərçivəsində vergilərin minimallaşdırılması pillələrindən ibarət hesab etmək də şübhəsiz ki, doğru deyil və əslində, korporativ idarəetmənin fundamental məsələləri ilə sadə texniki məsələləri qarışdırmaqdır (Фараджев А.. Б.: ЭЛЬМ, 2015.) Bu baxımdan - müəssisənin, daha doğrusu, korporativ sektorun vergi menecmentinin təşkili baxımından məsələyə Yişnevski nisbətən düzgün yanaşır və onun yanaşması məsələnin korporativ idarəetmə səviyyəsində təsviri cəhdi sayıla bilər (Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика, М.: 2013: s.148.) Kredit təşkilatının effektiv vergi menecmentinin növbəti bir mərhələsi son vergi təqviminin hazırlanması hesab oluna bilər və şübhəsiz ki, bu təqvim təşkilatın kassa planına uyğun, kassa planı daxilində tərtib olunmalıdır. Effektiv vergi menecmenti prosesinin sonuncu mərhələsini isə seçilmiş vergi ödənişi variantı daxilində kredit təşkilatının dəyərinin artımının qiymətləndirilməsini saymaq mümkündür və bu zaman yenə də korporativ maliyyə metodları - məsələn, “Du Pont” faktorial təhlil metodu əsasında qiymətləndirmələr aparmaq olar. Beləliklə, korporasiyalarda, o cümlədən kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin effektivliyini yüksəltmək — yüksək korporativ idarəetmə standartlarına çatdırmaq üçün sadalanan məsələlərin həlli gərəkdir və təklif olunan vergi menecmenti prosesinin mərhələləri sxemindən belə göründü ki, bəzi texniki məsələlər — ödəniş üçün vergilərin hesablanması, vergi ödənişlərinin büdcəyə köçürülməsi və s.-nin vergi menecmentinə aidiyyəti yoxdur.

Əlbəttə ki, belə iddialar tam yanlış olardı və şübhəsiz ki, bu məsələlər də vergi menecmentinin həll etməli olduğu işlərdir.

Ancaq qeyd etməliyik ki, korporativ vergi menecmentinin, həmçinin kredit təşkilatlarının vergi menecmentinin effektivliyinin təminatı üçün vergi idarəetməsinin bir-birini tamamlayan, bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki pilləyə - strateji vergi menecmenti və texniki idarəetməsi pillələrinə bölgüsü labüddür. Strateji vergi menecmenti maliyyə təhlili və panlaşdırılmasının tərkib hissəsi kimi həyata keçirilməlidir və bu barədə yuxarıda müfəssəl məlumatlar verildi.

Bu şəkildə öncə qeyd etdiyimiz bir cəhət kredit təşkilatının qeydiyyat və fəaliyyət göstərmə yeri öz əksini tapmır və sxematik təsvir verilərkən nəzərə alındı ki, mövcud ölkə qanunvericiliyi, mövcud reallıqlar - ölkə bank kredit sisteminin global maliyyə bazarlarına tam inteqrasiya olunmaması bu faktorun təsirini yetərinə azaldır. Öncə göstərdiyimiz kimi, kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin effektivliyinin artırılması həm də texniki səviyyədə müvafiq idarəetmənin formalaşmasını tələb edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə vergilər, büdcə gəlirlərinin əsas hissələrini təşkil edir. Bu gəlirlərin də böyük bir hissəsini isə bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb olunmasından əldə olunur. Tədqiqat zamanı həm ölkəmizdəki bank əməliyyatlarının vergiyə vergiyə cəlb olunması, həm də iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdəki bankların vergiyə cəlb olunmaları haqqında dolğun məlumatlar qeyd etdik. Əgər vergi sistemində güzəştlər mövcud olmazsa, hüquqi şəxslər də müəyyən zaman sonra qeyri legal yollardan istifadə edərək vergidən yayına bilirlər. Lakin hökumətin iqtisadi və siyasi vəziyyətə nəzarəti olarsa, müəyyən vergiləri müəyyən zaman kəsiyində aşağı endirərək iqtisadi artıma təkan verə bilər.

Buradan belə bir nəticəyə gəldik ki, bank əməliyyatlarının daha effektiv şəkildə vergiyə cəlb olunmaları üçün elə bir sistemin əsası qoyulmalıdır ki, ilk öncə bizim vergi sistemimiz kimi sadə, hər kəs tərəfindən anlaşıla bilinən olsun, daha sonra da iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemi kimi dəyişən dərəcəyə sahib vergilərin məcmusu olsun. Hüquqi şəxslər fəaliyyətə başlayarkən müəyyən vergilərdən azad olsunlar, digər vergilər üzrə də vergi güzəştləri əldə etsinlər. Bildiyimiz kimi fəaliyyətə yeni başlayan hüquqi şəxs kapital qıtlığı ilə üz üzə olur və bu hüquqi şəxslərin fəaliyyətlərini sonlandırması nə həmin ölkəyə, nə də həmin hüquqi şəxsə faydası yoxdur. Beləliklə dövlət, hüquqi şəxslər fəaliyyətə başladıqları andan onlara həm vergi güzəştlərindən yararlanmaları üçün həm də ki kapital qıtlığından əziyyət çəkməmələri üçün vergi güzəştləri təklif edərsə, hüquqi şəxslər fəaliyyətini uğurla davam etdirmək üçün təkan qazanmış olar.

Beləliklə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə və Azərbaycan Respublikasında bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb olunmasının müqayisəli təhlilinə əsaslanaraq, ölkəmiz üçün əhəmiyyətli hesab etdiyim aşağıdakı təklifləri irəli sürə bilərəm.

1. Əlavə dəyər vergisi qiymətə əlavə kimi çıxış etdiyindən malın qiymətini bahalaşdırır. Bu isə onun rəqabət qabiliyyətini aşağı salır. Ölkədə istehsal olunan bəzi malların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, stimullaşdırılması üçün əlavə

dəyər vergisinin diferensial dərəcəsinin, məsələn 10 faiz azaldılmış dərəcəsinin tətbiq olunması.

2. Məlum olduğu kimi Vergi Məcəlləsinə əsasən əsas vəsaitlərin alınmasına, gətirilməsinə, quraşdırılmasına çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılmasına yol verilmir. Bu isə müəyyən dərəcədə yeni texnika və texnologiyanın tətbiqinə stimulu azaldır. Fikrimcə bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması yüksək keyfiyyətli rəqabət qabiliyyətinə malik olan malların istehsalını stimullaşdırar.

3. Kredit təşkilatları subyektləri biznesin ən çevik subyektləri hesab olunurlar. Bugün bazardakı məhsul bolluğunu nəzərə alsaq, yeni yaradılan istehsal müəssisələrinin bazardakı rəqabətə davam gətirməsi çox çətindir. Buna görə də yeni yaradılmış və istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, fəaliyyətə başladıkları ilk 2-3 il ərzində mənfəət vergisindən azad edilməsi onlara münasibətdə çox əhəmiyyətli bir hadisə olardı.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında “Azərbaycan Respublikasının Qanunu , Bakı şəhəri, 7 avqust 1992-ci il. № 262.
2. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” Bakı, 2017
3. “Bankların, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı Bakı şəhəri, 11 noyabr 2008-ci il № 43
4. “Vergi xəbərləri”.-2017.-№8.-S.48-56.
5. Bağirov M.M. (2001) Bank risklərinin müasir səviyyəsi və idarə olunmasının nəzəri əsasları // İqtisadiyyat və audit, №3, s.145
6. Banklar haqqında (normativ aktlar toplusu). Bakı: 2005.
7. Dövlət Statistika Komitəsinin Məlumatları, Bakı, Səda , 2010, 2011, 2012, 2013 2014, 2015, 2016, 2017
8. Hüseynov A., Paşayeva N. (2015)Vergi sisteminin təkmilləşməsi problemləri: qanunverici bazanın yeniləşmə istiqamətləri. Azərbaycan Respublikasının- İqtisadi İslahatlar Mərkəzi. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və problemləri // Elmi əsərlər toplusu, V buraxılış, Bakı:, 231
9. Hüseynov A., Zeynalov V. (2012) Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri. Bakı: 2012, s.432
10. Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q.(2011) Xarici ölkələrin vergi Sistemi Bakı, s.555
11. Sadıqov M., Hüseynov A., Zeynalov V. (2010) Korporativ maliyyə, Bakı; 2010, 504s. s.19

Türk dilində

1. Bepalov, M.V. (2013) Vergi planlaması ve vergilendirmenin optimizasyonu: temel hedefleri, amaçları ve uygulama prensipleri (son kısım) Bepalov // Muhasebe. - 2013. - № 23. - s. 36.
2. Faradzhev A., (2015) Azərbaycan'ın İktisadi Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi. B.: Elm, 2015.
3. Kostzh B.M.(2017)Ekonomik çalışmaların tarihi. M:, 224 s.
4. Makson M., Hedeourn I. Yönetimin temelleri. 2014 s.38
5. Pepeliaeva S.G. (2015) Vergi mevzuatı ve vergi yükümlülükleri // Mali ve muhasebe danışmanlığı, No. 5, s. 82-86
6. Pepeliaeva S.L. (2015)Vergi hukukunun temelleri. M: 496, s.
7. Pepper J.A. (2014) Uluslararası ve Finansal Planlama Uygulama Ansiklopedisi. M., s.103
8. Vergilendirme. Teoriler, problemler, çözümler / VP Vishnevsky'nin tepkisi altında. Donetsk, 2016, 504 s. c.342
9. Shch.Evstigneeva, St. Petersburg (2014) Vergiler, ve vergi kanunu. Üniversiteler için Ders Kitabı I Pod. Ed. E, s.260
10. Vishnevsky A. (2010) Modern Vergilendirme ve Vergi Bülteni Mitlerinde, , Sayı 4, s. 10-15.

İngilis dilində

1. Carminal R.(2017) Financial intermediation and the optimal tax system // Journal of Public Economics, №63, p.351-382.
2. Jones S.M, (2012) Principles of taxation for business and investment planning. Boston etc. irwin, p.,169
3. Groves Harold M. Tax. Philosopher, Two Hundred (2014)Years of Thought in Great Britain and United States. Wisconsin. The University of Wisconsin Press, p.43-46
4. Levin M., Pitter P. (2013) Taxation of Financial Intermediation in Industrialized Countries. World Bank, p.412

5. Musgrave Richard A., Mnsgrave Peggu. B. (2014)Public Finance in Theory and Practice. Fourth ed. New York, p. 197
6. Musgrave Richard A., Mnsgrave Peggu. B. (2014)Public Finance in Theory and Practice. Fourth ed. New York, 824 p.
7. Poddar S. (2015) Value - added Tax for Financial Services. World Bank, 2015, p. 43.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi məlumatları
<https://www.cbar.az/page-39/statistics>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Kredit təşkilatlarının dəyərinə vergitutmanın təsiri, dəyərin itirilməsi amilləri	22
Cədvəl 2. Gəlir vergisi dərəcələrinin dəyişməsi	25
Cədvəl 3. Gəlir vergisi dərəcələrinin dəyişməsi	26
Cədvəl 4. Kredit təşkilatlarından vergi daxilolmalarının strukturu və Dinamikası.....	44
Cədvəl 5. Bankların vergi ödənişlərinin strukturu və dinamikası (2014-2017-ci illər)	44
Cədvəl 6. Kredit təşkilatlarının vergi yükünün iqtisadiyyatın bəzi sahələri üzrə vergi yükü ilə müqayisəsi.....	47
Cədvəl 7. Kredit təşkilatlarının vergi elastikliyi digər sahələrlə müqayisəsi ...	48
Cədvəl 8. Kredit təşkilatları və bəzi başqa sahələrdə işləyən müəssisələr	48
Cədvəl 9. Azərbaycanda və xarici ölkələrdə kredit təşkilatlarında tətbiq edilən vergi dərəcələri	49
Cədvəl 10. Banklarda maliyyə və vergi planlaşdırılmasının vəziyyəti	52